

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ НЕПЕРЕРЕВНОЇ ОСВІТИ
КАФЕДРА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ**

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач випускової кафедри
_____ (_____)
« ____ » _____ 2022 р.

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
(ПОЯСНОВАЛЬНА ЗАПИСКА)**

**ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ
«МАГІСТР»
за освітньо-професійною програмою «Менеджмент в органах публічного
управління»**

Тема: « Державна політика соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій»

Виконавець: Рудницька Н.Л., студентка групи МУ 201мд

Керівник: Мельничук Л.М., доктор наук з державного управління

Консультанти з окремих розділів
пояснювальної записки: _____

Мельничук Л.М

Нормоконтролер:

Київ 2022

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до дипломної роботи «Державна політика соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій»: 104 с., 7 рис., 6 табл., 88 літературних джерел, в тому числі іноземною мовою.

Предмет дослідження – державна політика соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій в Україні.

Об'єкт дослідження – система державної підтримки вразливих категорій громадян.

Метою дипломної роботи є теоретичне обґрунтування пріоритетів удосконалення державної політики соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій в Україні та розробка на цій основі практичних рекомендацій органам публічної влади.

Методи дослідження: Для досягнення мети використано такі методи дослідження:

теоретичне узагальнення (з'ясування сутності та змісту основних термінів і понять);

логічний метод (уточнення ключових дефініцій, зокрема «державна політика соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій»);

аналізу та синтезу (визначення змісту та складових елементів державної політики у досліджуваній сфері);

порівняння (зіставлення національних систем державної підтримки учасників бойових дій);

аналогії та моделювання (побудова інтегрованої системи забезпечення соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій);

синтезу (вироблення пропозицій щодо реформування соціальної роботи як складової соціального захисту учасників бойових дій та членів їхніх сімей);

графічний метод (наочне відображення результатів дослідження).

Результати кваліфікаційної роботи рекомендується використовувати під час проведення наукових досліджень та в практичній діяльності фахівців з публічного управління та адміністрування.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА, ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ, СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ, СОЦІАЛЬНА РОБОТА, ІНТЕГРОВАНІ СИСТЕМИ, СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ, УЧАСНИКИ БОЙОВИХ ДІЙ

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ.....	11
1.1. Процеси соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій як об'єкт наукового дискурсу та державно-управлінського впливу	11
1.2. Наукове обґрунтування сутності та змісту державної політики соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій.....	19
1.3. Національні системи державної підтримки учасників бойових дій, забезпечення їх соціально-психологічної адаптації.....	29
Висновки до 1 розділу.....	38
РОЗДІЛ 2. ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ.....	41
2.1. Правове підґрунтя державно-управлінських важелів забезпечення соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій.....	41
2.2. Інституційна складова державної політики соціально- психологічної адаптації учасників бойових дій в сучасних умовах	51
2.3. Проблеми розвитку інфраструктури послуг учасникам бойових дій та членам їхніх сімей в Україні.....	59
Висновки до 2 розділу.....	65
РОЗДІЛ 3. ПРІОРИТЕТИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ	

УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ УКРАЇНИ	67
3.1. Впровадження системи забезпечення соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій на інтегрованих засадах	67
3.2. Планування як координаційний інструмент забезпечення соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій	74
3.3. Реформування соціальної роботи як складової соціального захисту учасників бойових дій та членів їх сімей.....	79
Висновки до 3 розділу.....	84
ВИСНОВКИ.....	87
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	91
ДОДАТКИ.....	102

ВСТУП

Актуальність теми. Довготривале збройне протистояння на сході країни та повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України стало надзвичайним викликом для усіх сфер життєдіяльності суспільства. Ця агресивна війна спричинила зростання частки громадян країни, які є вразливими щодо реалізації своїх прав й відповідно потребують особливої підтримки з боку держави. До цієї категорії населення належать в тому числі учасники бойових дій (далі - учасники БД). Їх чисельність за останні півтора року збільшилася майже удвічі, з 430 тисяч осіб на початок 2021 р. до 860 тисяч осіб. на даний час.

Своєю чергою, серйозним викликом, що постає перед органами публічної влади, є забезпечення належних умов для адаптації, переходу до цивільного життя цієї багаточисельної “армії” військовослужбовців. Адже провали у вирішенні цього завдання, як переконливо підтверджує і вітчизняний, і зарубіжний досвід, може коштувати досить дорого і для самих учасників БД, і для суспільства у цілому. Так, це можуть бути самодостатні, цілісні особистості чи маргінали, які намагаються лікувати свої фізичні та психологічні рани за допомогою алкоголю, наркотиків, виливу агресії до себе чи оточуючих, прояву насильства чи іншої асоціальної поведінки. Це може бути продуктивний виробник суспільних благ чи додатковий економічний тягар для працюючої частини населення. Це може бути важливий соціальний ресурс для розвитку місцевої громади, країни або статистична одиниця в когорті безробітних чи правопорушників. І це далеко не повний ряд наслідків державної політики, який можна розглядати крізь призму інших вимірів: культурного, морального, етичного тощо.

Вочевидь зумовлюється необхідність цілеспрямованого державного впливу на процеси соціально-психологічної адаптації та вироблення науково обґрунтованої державної політики, основаної на глибокому розумінні цих процесів як об’єкта державно-управлінської діяльності, їх змісту та кінцевих

цілей. Відповідно постає потреба узагальнення та переосмислення існуючих в країні наукових поглядів на систему заходів держави у цій сфері, створення такої системи державної підтримки учасників БД, яка може призвести до розширення можливостей для їх самореалізації в безпечному та безбар'єрному середовищі, доступу до якісних публічних послуг відповідно до власних потреб.

Про актуальність наукових розробок з проблем державно-управлінських відносин, пов'язаних з визначенням умов для адаптації, реадаптації чи реабілітації учасників бойових дій в суспільстві, свідчить зростання уваги до порушених питань як вітчизняних, так і зарубіжних фахівців. Однак огляд літературних джерел засвідчує, що переважна більшість наявних досліджень здійснюється у межах медичних та психологічних наук. Водночас у галузі публічного управління та адміністрування її вивчення носить здебільшого аспектний характер. Проблематика впливу держави представлена переважно дослідженнями питань.

Крім того, зважаючи на кардинальні зміни в українському суспільстві, питання наукового обґрунтування та практичного здійснення державної політики соціально-психологічної адаптації учасників БД не втрачають свого виняткового значення.

Своєю чергою, актуальність дослідження й зумовила вибір теми кваліфікаційної роботи та означила її мету.

Мета і завдання дослідження. Метою кваліфікаційної роботи є теоретичне обґрунтування пріоритетів удосконалення державної політики соціально-психологічної адаптації учасників БД в Україні та розробка на цій основі практичних рекомендацій органам публічної влади.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких взаємопов'язаних **завдань**:

- здійснити аналіз вітчизняної і зарубіжної наукової літератури, стану наукової розробки проблеми в теорії публічного управління та

адміністрування, розкрити на його основі сутність процесів соціально-психологічної адаптації учасників БД як об'єкта управлінського впливу, обґрунтувати сутність, зміст та механізми впровадження політики у досліджуваній сфері;

- проаналізувати зарубіжний досвід державної підтримки учасників бойових дій для з'ясування можливостей його використання у вітчизняній практиці забезпечення соціально-психологічної адаптації цієї категорії осіб;

- виявити основні недоліки й проблеми формування та впровадження державної політики соціально-психологічної адаптації учасників БД в Україні, зокрема нормативно-правового та організаційно-функціонального забезпечення;

- запропонувати та обґрунтувати модель інтегрованої системи забезпечення соціально-психологічної адаптації учасників БД як одного з пріоритетних напрямів удосконалення державної політики у досліджуваній сфері;

- розробити пропозиції щодо реформування соціальної роботи з учасниками бойових дій та членами їхніх сімей та рекомендації щодо практичного їх впровадження.

Об'єкт дослідження – система державної підтримки вразливих категорій громадян.

Предмет дослідження – державна політика соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій в Україні.

Методи дослідження. Для досягнення мети та вирішення поставлених завдань було використано такі загальнонаукові та спеціальні методи дослідження:

- теоретичне узагальнення – для з'ясування сутності та змісту основних термінів і понять дослідження,

- логічний метод – для уточнення визначення термінологічних понять, зокрема «державна політика соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій»;

аналізу та синтезу – для визначення змісту та складових елементів державної політики соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій;

порівняння – для зіставлення національних систем державної підтримки учасників бойових дій, забезпечення їх соціально-психологічної адаптації;

аналізу – для виявлення контуру проблем функціонування основних механізмів забезпечення державної політики соціально-психологічної адаптації учасників БД, формування інфраструктури послуг для цієї категорії осіб;

синтезу – для систематизації ключових підходів до визначення змісту державної політики соціально-психологічної адаптації учасників БД, її нормативно-правового забезпечення, вироблення пропозицій щодо реформування соціальної роботи як складової соціального захисту учасників бойових дій та членів їхніх сімей;

аналогії та моделювання – для побудови інтегрованої системи забезпечення соціально-психологічної адаптації учасників БД на основі існуючих інтегрованих систем соціального захисту окремих вразливих верств населення;

графічний метод – для наочного відображення окремих основних положень та результатів дослідження проблеми соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій.

Теоретичною та інформаційною базою дослідження слугували фундаментальні положення сучасної теорії публічного управління, наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених з питань забезпечення соціально-психологічної адаптації військовослужбовців, результати досліджень провідних наукових установ у цій сфері, нормативно-правові акти, аналітичні та статистичні матеріали органів влади.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що автором удосконалено понятійно-категорійний апарат галузі публічного управління та

адміністрування шляхом авторського визначення поняття «державна політика соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій», яке запропоновано розглядати як напрям дій органів публічної влади , спрямований на створення умов для задоволення потреб та розширення можливостей учасників бойових дій в усіх сферах життя, їх пристосування до умов, норм та цінностей соціального середовища, мінімізації та/чи подолання ризиків асоціальних проявів серед цієї категорії населення.

Робота складається із вступу трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (88 найменувань, в тому числі 11 іноземною мовою). Загальний обсяг роботи становить 104 сторінки. Робота містить 6 таблиць та 7 рисунків.

РОЗДІЛ 1.
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ
УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

1.1. Процеси соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій як об'єкт наукового дискурсу та державно-управлінського впливу

Вироблення наукових засад дослідження процесів соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій як об'єкта державно-управлінського впливу потребує аналізу основних теоретико-методологічних підходів до розуміння сутності базових категорій дослідження.

Ключовим серед основних понять даного наукового пошуку виступає термін «учасники бойових дій». Вперше це поняття офіційно визначено у 1994 р. Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» з метою забезпечення соціального і правового захисту ветеранів громадянської війни, Великої Вітчизняної війни та війни в Афганістані.

На даний час ця категорія громадян відповідно до законодавства України визначається як особи, які брали участь у виконанні бойових завдань по захисту Батьківщини у складі військових підрозділів, з'єднань, об'єднань всіх видів і родів військ Збройних Сил діючої армії (флоту), у партизанських загонах і підпіллі та інших формуваннях як у воєнний, так і у мирний час [62]. При цьому статус учасника бойових дій можуть отримати не лише військовослужбовці Збройних Сил України, а й інші категорії осіб, зокрема члени добровольчих формувань територіальних громад (тероборони) та інші члени руху опору, які брали безпосередню участь у захисті територіальної цілісності та суверенітету України.

Відповідно до цієї групи громадян законодавець відносить понад 20 категорій осіб (табл. 1.1.), що визначено порядком надання статусу учасника бойових дій, затвердженим Кабінетом Міністрів України [46].

Таблиця 1.1.

Перелік осіб, яким може надаватися статус учасника БД

Військові категорії осіб	Цивільні категорії осіб
Військовослужбовці, які проходили службу в період громадянської та Другої світової воєн, під час інших бойових операцій по захисту Батьківщини, партизани і підпільники громадянської та Другої світової воєн;	Особи вільнонайманого складу Збройних Сил, військ і органів Міністерства внутрішніх справ і Комітету державної безпеки колишнього Союзу РСР
Учасники бойових дій на території інших країн	Особи вільнонайманого складу, які брали участь у бойових операціях по ліквідації диверсійно-терористичних груп фашистської Німеччини та інших незаконних формувань і груп на території колишнього Союзу РСР
Військовослужбовці, а також особи начальницького і рядового складу органів Міністерства внутрішніх справ і органів Комітету державної безпеки колишнього Союзу РСР	Сини, вихованці полків і юнги до досягнення ними повноліття
Колишні військовослужбовці, які участь у бойових операціях по ліквідації диверсійно-терористичних груп фашистської Німеччини та інших незаконних формувань і груп на території колишнього Союзу РСР;	Працівники сфери культурного обслуговування фронтів, які в період Другої світової війни або в період ведення бойових дій в інших державах виступали перед воїнами

Джерело: складено за [62].

Своєю чергою, участь у бойових діях досить часто передбачає наявність фізичних та психологічних травм, проблем адаптації, реадaptaції, ресоціалізації чи реабілітації в суспільстві. І, як стверджує професор П. Ворона, в Україні вже сформувалась ціла соціальна каста, яка потребує психологічної реабілітації та соціально-економічної адаптації, відповідно поєднання зусиль влади, бізнесу, громадськості й самих ветеранів з метою мобілізації обмежених ресурсів та максимального врахування інтересів усіх

зацікавлених сторін щодо створення сприятливих умов для успішного повернення ветеранів до цивільного життя [9, с. 305].

Для вирішення означених питань важливого значення набуває розуміння природи процесу соціально-психологічної адаптації, її складових, цілей, основних викликів та соціальних наслідків.

Водночас аналіз наукових джерел засвідчує, що соціально-психологічна адаптація є складним багаторівневим явищем, розуміння якого потребує врахування різних наукових підходів, узагальнення різноманітних аспектів та особливостей його протікання. Поняття «соціально-психологічна адаптація» займає одне із провідних місць у тезаурусі філософських, медичних, психологічних, педагогічних, соціальних наук. Водночас науковий дискурс про процеси соціально-психологічної адаптації різних категорій осіб нагадує «понятійний хаос», підтвердженням чого є те, що науковці надають цьому терміну різного змістовного навантаження. Це зумовлено як різноманітністю галузей знань, які розглядають досліджуване поняття як предмет дослідження, так і значною кількістю визначень понять, що формують концепт соціально-психологічної адаптації: «адаптація», «соціальна адаптація», «психологічна адаптація», «соціально-психологічна адаптація».

Так, у науковій літературі виокремлюється ціла низка підходів до визначення терміну «адаптація», серед яких біофізіологічний, психологічний, інформаційно-комунікативний, системний, діяльнісний. Це явище розглядається як у статичному (властивість (стан) біосистеми, її стійкість до умов середовища), так і динамічному (процес пристосування біосистеми до умов середовища, що змінюються) аспектах [23, с. 139]

Однак, слід погодитися з тими дослідниками, які вважають, що сучасне розуміння сутності поняття «адаптація» можна розуміти як процес бажаного або вимушеного входження до будь-якої сфери діяльності особистості, успішність якого залежить від ступеня узгодженості умов з можливостями людини. Змістовим наповненням адаптації є поетапне набуття узгодженості між середовищем та особистістю із застосуванням взаємного певного впливу.

При цьому ефективність процесу адаптації переважно залежить від взаємозалежності та взаємодоповнюваності [2, с. 240].

Процес адаптації, на думку більшості фахівців, може відбуватися у різних формах:

- акомодатії, тобто повного дотримання вимог середовища при відсутності їх критичного аналізу,
- конформізму, що полягає у вимушеному дотриманні вимог оточуючого середовища;
- асиміляції, що розуміється як свідоме й добровільне дотримання норм та цінностей суспільного середовища на основі особистісної солідарності з ним.

Крім того, адаптація пов'язана з прийняттям індивідом різних соціальних ролей, адекватним відображенням себе і своїх соціальних зв'язків. Вона відіграє вирішальну роль в соціалізації особистості, яка повернулася з театру бойових дій, де діяли зовсім інші правила у сфері міжособистісних стосунків [10, с. 56].

При вивченні феномену адаптації людини до певної групи однорідних факторів фахівці виділяють окремі види адаптації, серед яких, зокрема, «соціальна адаптація». Визначення цього терміна також не має сталого визначення та розглядається по відношенню до різних категорій осіб, що зумовлює різне його трактування. Науковці схиляються до думки, що це є процес пристосування індивіда до нових, відмінних умов соціального середовища, рольова пластичність поведінки, інтеграція особистості у соціальні групи, «формування адекватної системи відносин із соціальними об'єктами, діяльність щодо освоєння стабільних соціальних умов, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища, форм соціальної взаємодії» [37, с. 27-31].

Крім того, використовуючи «відмінні семантичні конструкції: соціальна адаптація, соціально-психологічна адаптація, соціальна та професійна адаптація» [8, с. 169], фахівці зосереджують свою увагу на

зайнятості як ключовому аспекті соціальної адаптації військовослужбовців. Вони «...так чи інакше наголошують на аспекті пристосування звільнених військовослужбовців до нових професійних відносин та умов праці, необхідності професійної модифікації та працевлаштування, забезпечення трудової зайнятості тощо» [8, с. 169].

У вітчизняних офіційних документах вживаються визначення, які фактично повторюють ті, поширені у науковій літературі. Так, у концепції Державної цільової програми соціальної і професійної адаптації військовослужбовців, які підлягають звільненню, та осіб звільнених з військової служби, яка впроваджувалася у період до 2011 року, вона визначається наступним чином: «Адаптацією військовослужбовців та членів їхніх сімей є соціальний процес їх активного пристосування до нових соціальних умов проживання в цивільному середовищі з ринковою системою відносин, який передбачає освоєння норм і правил такого середовища, оволодіння професією, спеціальністю, реалізацію прав, у тому числі на працю, формування нових правил поведінки і самоусвідомлення, що забезпечує комфортний перехід до нових умов життя» [52]. Закон України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей» не містить чіткого визначення самого поняття соціальної адаптації. Проте контекст, в якому вживається це поняття, чітко вказує саме на сферу зайнятості та професійної підготовки як на пріоритети цього процесу [61].

Між тим слід визнати, що складові процесу соціальної адаптації визначені в офіційних документах включають не тільки вдосконалення професійних навичок, але й психологічний правовий компоненти. Адаптація військовослужбовців та членів їхніх сімей включає такі основні складові:

- психологічну – оволодіння системою цінностей (нормами, установками, зразками поведінки), культурою, які існують у цивільному середовищі, з метою виконання наявних у ньому вимог особистості;

- правову – освоєння правових норм, які регламентують соціальний і правовий статус особи, звільненої з військової служби, та членів її сім'ї,

визначають їх права, обов'язки і можливості, а також оволодіння інформацією про державні органи, установи та організації, які можуть допомогти в освоєнні таких норм і реалізації своїх прав і можливостей;

- професійну – залежно від професії спеціалізоване удосконалення наявних професійних знань, умінь і навичок або оволодіння новими та подальше успішне працевлаштування [52].

Ще ширший спектр компонентів соціальної адаптації знаходимо в окремих дослідженнях вітчизняних науковців. Зокрема, учені (Тюптя Л. Т., Іванова І. Б.) виокремлюють такі компоненти соціальної адаптації як:

- економічна - відбувається у нових соціально-економічних умовах життя і регулюється на різних рівнях соціального захисту населення через надання пільг, субсидій, допомог, працевлаштування, перекваліфікації чи підвищення кваліфікації;

- соціально-побутова – пристосування індивіда до нових умов життя, побуту, що передбачає поліпшення його становища, психологічного самопочуття, узгодженість із намірами, інтересами, уподобаннями. Особливо це стосується осіб, які проходять реабілітацію у спеціалізованих закладах, відірвані від сім'ї і звичайного способу життя;

- комунікативна – процес пристосування індивіда до нових взаємозв'язків та взаємостосунків, як розвиток соціальних навичок і умінь, соціальної компетенції. Потрібна при введенні людини у різні сфери суспільних взаємовідносин, розширенні чисельності контактів, формуванні диференційованої поведінки відповідно до її потреб і особливостей психічного стану;

- регулятивна – взаєпов'язана з життєвими циклами людини, переходом від одного вікового періоду до іншого, перебігом різних життєвих подій, що вимагають формування відповідно життєвим умовам нових якостей характеру, рис особистості та вимог до суспільства, яке має забезпечувати гідне існування громадян [74].

У процесі соціально-психологічної адаптації значну роль відіграють процеси реабілітації як цілісної системи медичних, психологічних, педагогічних, фізичних, професійних, трудових, фізкультурно-спортивних, соціально-побутових заходів, спрямованих на надання особам, зокрема учасникам БД, допомоги у відновленні та компенсації порушених або втрачених функцій організму для досягнення соціальної та матеріальної незалежності, трудової адаптації та інтеграції в суспільство, а також забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації і виробами медичного призначення [6, с. 175].

Однак незважаючи на визнання важливості інших сфер соціальної адаптації військовослужбовців, вітчизняна соціальна наука зосередила свою увагу переважно на проблемах, пов'язаних з професійною підготовкою та працевлаштуванням колишніх військових, їх адаптації до умов ринку праці. Подібні уявлення про цей процес чітко прослідковується і у національному законодавстві.

Водночас заслуговує на увагу дискусія щодо визначення самого процесу переміщення учасників БД з військової служби в цивільне життя. В межах емпіричного дослідження «Реінтеграція військовослужбовців та ветеранів: концептуальний аналіз, уніфіковане визначення та ключові сфери», проведеного американськими дослідниками [78], встановлено, що поняття реадaptaція, як процес, що йому відповідає, основну увагу зосереджує на психологічній функції учасника процесу, психологічних та емоційних змінах, пов'язаних з поверненням до цивільного життя, подоланням розладів. Поняття реадaptaція включає в себе багато аспектів: зайнятість, освіта, міжособистісні відносини, сфера здоров'я тощо, однак саме психологічні і емоційні зміни визначаються як рушійний фактор оволодіння новими цивільними ролями. Цей термін був надзвичайно поширеним у науковій літературі, але з 2009 року спостерігається доволі помітне скорочення у його використанні. Можливим поясненням цього є поширення у науковому середовищі ідеї про те, що повернення з воєнної

служби вимагає багатофункціональних змін (психологічних, фізичних, соціальних), а не лише психологічних. Концепція переходу до цивільного життя основну увагу приділяє переміщенню індивіда до різного роду цивільних закладів, рух в межах системи соціальних інститутів, які надають послуги, що пов'язані зі статусом ветерана.

Подібна ситуація спостерігається з терміном реінтеграція, який практично не вживався до 2004 року, а з часу виходу американських військ з Іраку став доволі поширеним. Разом з концепцією інтеграції до громади, реінтеграція робить основний акцент на оволодінні та виконанні учасником процесу багатьох соціальних ролей одночасно, наприклад учня у навчальному закладі, найманого працівника на роботі тощо [78].

Доводиться констатувати, що наукові уявлення про процес адаптації військовослужбовців до цивільного життя не є сталим, а постійно змінюється під впливом соціальних обставин, еволюції уявлень про його сутність та цілі. Така ситуація вказує, з одного боку, на складність та багатомірність самого процесу, а з іншого, – на доволі відмінні уявлення у різних суспільствах та соціальних групах щодо функцій соціально-психологічної адаптації військовослужбовців. Іншими словами, немає і, очевидно, не може бути єдиної думки про те, що має стати кінцевим результатом цього процесу для суспільства. Цілком природно, що частина населення, і навіть самих ветеранів, сприймають соціально-психологічну адаптацію як процес одержання своєрідної винагороди у вигляді кошика з пільгами і послугами. Інші очікують, що результатом повинне стати відновлення свого роду статус-кво – повернення ветеранів до життя, яким вони жили до війни. Дехто відверто побоюється людей з враженою психікою, які не мають ані житла, ані роботи. Відповідно соціальну адаптацію вони сприймають як надання психологічних послуг, забезпечення житлом і роботою. Ще інші вбачають у ветеранах потенціал змін у соціальному, економічному і політичному житті суспільства, а тому очікують від адаптації їх інтеграції і активізації в різних цивільних сферах життя.

Таким чином, у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі не існує загальноприйнятих визначень ні самого поняття «соціально-психологічна адаптація учасників БД», ні процесу, до якого воно відноситься. Відмінності у тлумаченні цього поняття та розумінні відповідного процесу простежуються залежно від професійної сфери дослідника, його наукових інтересів, теоретичних підходів, приналежності до певної країни, часу проведення наукового дослідження, культурного і соціального середовища. Крім того, це поняття досить часто вживається як синонім інших, подібних термінів та підміняється ними. Більше того, немає консенсусу і щодо вживання саме поняття соціально-психологічна адаптація як такого, що адекватно відображає процес повернення від воєнного до мирного життя.

Узагальнюючи наявні підходи, у нашому дослідженні будемо виходити з уявлення про соціально-психологічну адаптацію учасників БД як взаємозумовлений процес пристосування, з одного боку, учасника БД до соціального середовища, прийняття його норм і цінностей, з іншого, – суспільства до потреб цієї категорії громадян через задоволення цих потреб.

1.2. Наукове обґрунтування сутності та змісту державної політики соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій

Багатоаспектний характер процесів соціально-психологічної адаптації учасників БД обумовлює багатогранність публічно-управлінської діяльності щодо забезпечення досягнення його основних цілей. Це, своєю чергою, зумовлює потребу чіткого визначення сутності, змісту та ключових елементів відповідної політичної діяльності держави у цій сфері.

Однак при спробі здійснити концептуалізацію досліджуваного феномену виникають певні труднощі, спричинені низкою факторів. По-перше, результати аналізу наукових джерел засвідчують обмеженість досліджень проблеми державного впливу на процеси соціально-психологічної адаптації учасників БД, недостатнього теоретичного аналізу

його сутності та змісту, що зумовлює різний зміст та межі управлінського впливу на протікання процесів соціально-психологічної адаптації цієї категорії військовослужбовців.

Порушена проблематика у вітчизняній та зарубіжній літературі представлена переважно такими дослідженнями, як:

- вплив різних життєвих проблем, зокрема економічних та пов'язаних з особистою безпекою, на самопочуття учасників БД та ветеранів війни [85];

- впровадження програм демобілізації та реінтеграції ветеранів війни, успішність управління ними, їх вплив на рівень задоволеності цієї категорії осіб умовами життя [84];

- впровадження технологій комплексної реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій (збройних конфліктів), роль соціальних служб, установ реабілітації у цьому процесі [7];

- основні проблеми соціалізації ветеранів війни, ветеранів антитерористичної операції щодо наявності життєвих проблем, що турбують дану категорію осіб [77; 79];

- типові психологічні проблеми військових після повернення із зон збройних конфліктів, проблема посттравматичних розладів психіки в учасників бойових дій, чинники негативного впливу на їх життя, обґрунтування необхідності суспільної підтримки, важливості зростання числа програм соціального захисту, спрямованих на демобілізацію та реінтеграцію комбатантів в суспільствах [80; 82], а також компоненти медичної реабілітації учасників антитерористичної операції та членів їхніх сімей [18];

- соціально-правовий захист ветеранів військової служби окремих зарубіжних країн, їх підготовка до цивільного життя [21; 34], вироблення державної політики щодо формування міжпрофесійної мобільності військовослужбовців [13], Євроантлантичні стандарти, досвід країн-членів НАТО щодо соціальної адаптації колишніх військовослужбовців [2; 72];

- зайнятість ветеранів війни та соціальна підтримка тих осіб, які отримали інвалідність [19];

- вдосконалення механізмів державного регулювання сфери соціального захисту військовослужбовців в Україні [35], розробка єдиного комплексного механізму на принципах суспільної взаємодії суспільства і армії [14];

- соціального захисту учасників антитерористичної операції у системі соціального захисту населення [69], його законодавчого забезпечення [33].

По-друге, вирішення цього завдання ускладнюється й відсутністю у вітчизняних та зарубіжних дослідженнях сталого поняття «державна політика соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій». Вітчизняними науковцями використовуються здебільшого терміни «державна політика соціального захисту ветеранів війни» (Гордієнко Є.) чи «державне регулювання соціального захисту учасників антитерористичної операції» (Кондратенко О.).

Зокрема, державне регулювання соціального захисту учасників антитерористичної операції та операції об'єднаних сил пропонується розглядати як формування системи задоволення певних соціальних потреб [24, с. 113-120]. Державна політика соціального захисту ветеранів війни визначається як дії держави, спрямовані на створення умов для реадaptaції та використання потенціалу соціального самозахисту особи [12, с. 6].

По-третє, немає визначення змісту державної політики соціально-психологічної адаптації учасників БД і в законодавстві України. Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» дається лише визначення державної політики соціального захисту ветеранів війни та членів їх сімей, членів сімей загиблих ветеранів війни, членів сімей загиблих Захисників та Захисниць України. При цьому законодавець розглядає її як цілеспрямовану, системну діяльність органів влади щодо забезпечення соціального захисту цієї категорії осіб шляхом надання їм пільг і гарантій соціального захисту відповідно до законодавства [62].

Безпосередньо термін «державна політика у сфері соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій» знаходимо у дослідженнях Кривошея В. М., який визначає цей напрям діяльності як «комплекс правових, організаційних, інформаційних заходів, які вживаються органами публічної влади для підтримки учасників бойових дій з метою пристосування їх до умов соціального середовища, формування адекватної системи відносин із соціальними об'єктами, рольової пластичності поведінки, інтеграції в соціальні групи, діяльність щодо освоєння стабільних соціальних умов, сприйняття нового соціального середовища, форм соціальної взаємодії, та як системи медичних, психологічних, педагогічних, фізичних, професійних, трудових, фізкультурно-спортивних, соціально-побутових заходів, спрямованих на надання допомоги у відновленні та компенсації порушених або втрачених функцій організму для досягнення і підтримання соціальної та матеріальної незалежності, трудової адаптації й інтеграції в суспільство, а також забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації і виробами медичного призначення» [30, с. 373].

Однак, автор у цьому визначенні фактично прирівнює практичну діяльність з учасниками БД до управління цією діяльністю. Іншими словами, ставить знак дорівнює між частиною та цілим, що, на наш погляд, є некоректним.

Тому варто спробувати дати власне визначення цього напрямку політики держави на основі поширеної дефініції терміна «державна політика» [16; 17] та з урахуванням сутності процесів соціально-психологічної адаптації (див. параграф 1.1.), а саме розглядати його як: *напрямок дій органів публічної влади, спрямований на створення умов для задоволення потреб та розширення можливостей учасників бойових дій в усіх сферах життя, їх пристосування до умов, норм та цінностей соціального середовища, мінімізації та/чи подолання ризиків асоціальних проявів серед цієї категорії населення.*

Водночас зумовлюється нагальна потреба чіткого визначення та розуміння змісту предмета державної політики у досліджуваній сфері, що виражається її метою та основними принципами.

На думку дослідника В. Кривошея, мета такої політики має полягати у визначенні комплексу стратегічних положень державної політики у сфері соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій та забезпечення їх реалізації [30, с. 372]. При цьому основними принципами державної політики соціально-психологічної адаптації учасників БД слід вважати: нейтралізацію негативних соціально-психологічних наслідків участі в бойових діях; аполітизм проблематики соціального-психологічної адаптації учасників БД; підпорядкованість та синергетичність в її реалізації органів публічної влади влади усіх управлінських рівнів та органів місцевого самоврядування; увага до проблем учасників БД та поваги у суспільстві до їх бойового досвіду; анонімність, особистісність; соціальне партнерство; фахова професійність, мультидисциплінарність.

Дослідниця Гордієнко Є. визначає принципи, на яких повинна ґрунтуватися політика соціального захисту учасників БД. Відповідно на цих принципах має здійснюватися й державна політика соціально-психологічної адаптації цієї категорії громадян. Серед них: принципи гласності, рівності, комплексності, доступності, адресності, законодавчого визначення умов і порядку здійснення соціального захисту, ефективності, а також специфічні принципи збалансованості повноважень і соціальної відповідальності, публічності й відкритості, забезпечення наступності зобов'язань влади в разі зміни персоналій, стандартизації та уніфікації управлінських процедур, комплексного використання ресурсних можливостей суспільства з урахуванням особливості досліджуваної сфери [12].

Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» встановлено, що державна політика у цій сфері формується та реалізується на принципах:

- *соціальної справедливості* під час встановлення обсягу пільг та гарантій,
- *комплексності* під час формування та реалізації заходів адаптації ветеранів війни до мирного життя, належного фінансового забезпечення передбачених законом пільг та гарантій зазначеній категорії громадян,
- *відкритості та рівного доступу до інформації* про державні пільги та гарантії, механізми їх реалізації,
- *доступу до реалізації права* на отримання всіх пільг та гарантій,
- *прозорості та підзвітності* діяльності органів державної влади, їх посадових осіб у сфері соціального захисту ветеранів війни та членів їх сімей, членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України [62].

Важливими елементами державно-управлінської системи, формування та функціонування якої забезпечує реалізацію завдань будь-якого напрямку державної політики, виступають механізми публічного управління у відповідній сфері. Проте, питання визначення сутності, складу, наявних видів за тими чи іншими класифікаційними ознаками, механізмів державної політики соціально-психологічної адаптації учасників БД залишається відкритим. Попри велику кількість наукових публікацій з питань механізмів державного управління як у цілому, так і в окремих сферах суспільної діяльності [16, с. 421; 17, Т.2 с. 376; 66, с. 19; 68, с. 15; 76], рівень дослідження означеної проблеми не відповідає її значущості та актуальності. Передусім відмічається відсутність стандартизованої термінології, неоднозначне тлумачення сутнісного змісту механізму публічного управління та його складових елементів.

Водночас найбільш поширеною та енциклопедично закріпленою є його інтерпретація як способу розв'язання суперечностей явища чи процесу в державному управлінні, послідовної реалізації дій, які базуються на основоположних принципах, цільовій орієнтації, функціональній діяльності з використанням відповідних форм і методів управління [16, с. 421]. Відтак

модель формування механізму державного управління, наповнення його конкретним змістом має здійснюватися на основі послідовності: об'єкт – цілі, завдання – фактори впливу – методи, засоби – ресурси. На таких засадах окремі дослідники пропонують формувати комплексний механізм формування та реалізації державної о-політики у сфері соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій.

Відповідно до природи зазначених вище елементів здійснюється класифікація механізмів публічного управління, зокрема, залежно від сфери життєдіяльності суспільства, суб'єкта управління чи політики [66, с. 24; 76], масштабності впливу та методів впливу [11, с. 25-26] тощо. Поширеною практикою є виділення політичних, економічних, мотиваційних, організаційних та правових механізмів. На таких засадах вітчизняні фахівці пропонують визначати механізми реалізації державної політики соціального захисту учасників БД в Україні:

1) інституціонально-правовий – шляхом розробки рекомендацій щодо правового унормування повноважень і функцій органів влади, які реалізують заходи соціального захисту учасників БД; визначення основних інститутів з реалізації соціального захисту та систематизація їх відповідно до рівнів здійснення державної політики (місцевого, регіонального, державного); удосконалення координації діяльності державних органів і забезпечення функціонування потужної вертикалі управління в системі соціального захисту; розробки державної стратегії соціального захисту ветеранів війни, унесення відповідних змін до чинного законодавства й урегулювання питань страхування життя й здоров'я учасників БД, забезпечення реалізації права на житло, статусу полонених і заручників, статусу капеланів, благодійної діяльності, створення венчурних фондів, усунення гендерної дискримінації тощо;

2) соціально-економічний – через обґрунтування заходів щодо поліпшення моніторингу реалізації державних програм і використання й спрямування бюджетних коштів на пріоритетні напрями соціального захисту

учасників БД; розвиток економічного стимулювання, надання податкових пільг, кредитування з бюджетів і соціальних фондів на здійснення соціального захисту учасників БД; розвиток соціального партнерства; створення реальної фінансової бази системи соціального захисту учасників БД й розширення бази джерел фінансування;

3) інформаційно-комунікативний – шляхом розробки практичних рекомендацій, зміст яких стосується поглиблення співпраці між органами державної влади, органами місцевого самоврядування й інститутами громадянського суспільства за принципами діалогової взаємодії; покращення зворотного зв'язку з ветеранськими організаціями; удосконалення форм залучення громадян до розробки й реалізації державної політики соціального захисту учасників БД як на рівні територіальної громади, так і на рівні держави;

4) адаптивно-психологічний – шляхом обґрунтування доцільності запровадження трирівневої системи психологічної, медичної та соціальної допомоги; активізації профспілкового й волонтерського рухів, груп самопомоги, ветеранських спільнот, військового капеланства; розроблення методів подолання соціальної напруги й збільшення рівня довіри до влади [12].

Водночас, з огляду на складність та поліструктурність об'єкта управління, привертає увагу більш загальна методологічна схема дослідження державно-управлінських механізмів, яка передбачає їх аналіз від напрямів діяльності до способів реалізації [3, с. 12-13]. Так, систему механізмів державного управління пропонується класифікувати за: (1) напрямками та видами діяльності, де вони застосовуються (сферою прикладення зусиль); (2) певними типами і видами (характером прикладення зусиль), (3) способами реалізації (способами прикладення зусиль).

При цьому за характером прикладення зусиль виокремлюють універсальні механізми, що включають такі види, як державна політика, державне регулювання, державна підтримка, державне стимулювання,

демократизація, антикризові дії, реформування, державні стратегії та програми, та прості, які, своєю чергою, поділяються на правові (в тому числі адміністративно-правові), інституційні (організаційно-правові, організаційні та організаційно-економічні, структурно-функціональні, комунікативні, інтеграційні та адаптивні) й ресурсні (фінансові, матеріально-технічні, людські чи кадрові, інформаційні). За способом реалізації механізми можуть бути прямі (практичні заходи, засоби, інструменти) та опосередковані (важелі, стимули). При цьому універсальні механізми є системними, складними механізмами, що реалізуються через ресурсні, правові та інституційні механізми [3, с. 12-13].

За такого підходу державна політика соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій сама по собі є універсальним механізмом публічного управління у досліджуваній сфері як сукупність цілей, завдань, принципів державно-управлінської діяльності. При цьому реалізується вона на основі правових, інституційних і ресурсних механізмів, за допомогою організаційних інструментів (планування, моніторинг) та із застосуванням прямих (практичні заходи, засоби, інструменти) і опосередкованих (важелі, стимули) способів впливу на процеси соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій.

Отже, важливо розуміти, яким має бути набір вказаних інструментів та способів державно-управлінського впливу. Проте на даний час не існує єдиної позиції науковців щодо цього питання.

Окремі фахівці вважають, що форми підтримки мають включати: участь у ветеранських клубах, групи психологічної самопомоги, відкриття власної справи та навчання, належна увага держави по вшануванні полеглих героїв та належна допомога родинам загиблих, інвалідам, належні їм соціальні гарантії [30, с. 370-376].

До форм їх задоволення фахівці відносять: надання матеріальної допомоги та психологічної підтримки, пільг за сплату окремих видів послуг, гарантій освіти, забезпечення санаторно-курортного лікування, здійснення

протезування (у разі потреби), забезпечення автотранспортом та житлом або земельними ділянками, гарантії дотримання прав у сфері праці, (збереження місця роботи й середнього заробітку) тощо [24, с. 113-120].

До інструментів слід віднести також багатоаспектні комплексні програми та проекти на усіх управлінських рівнях, державні замовлення, державні соціальні гарантії, стандарти якості надання соціальних послуг зазначеній категорії осіб, субсидії, субвенції та інші інструменти.

Відповідно до положень вітчизняного законодавства система інструментів державної політики включає сукупність заходів правового, соціального, економічного, соціально-психологічного, соціально-медичного характеру: встановлення правових гарантій, здійснення соціального захисту, професійної адаптації, медичної та психологічної реабілітації тощо (рис.1.1.).

Рис. 1.1 Система соціально-правових гарантій учасникам бойових дій в Україні.

Джерело: складено автором відповідно до законодавства України

Здійснення такого комплексу заходів потребує чіткого узгодження державної політики з іншими напрямками діяльності держави, зокрема політики зайнятості та праці, соціального захисту, охорони здоров'я, податкової, житлової та освітньої політики тощо. Відповідно має забезпечуватися чітка інтеграція різних напрямів державної політики для досягнення бажаних результатів в межах різних елементів механізму державно-управлінського впливу.

Зокрема,

- політичних (єдність цілей та принципів реалізації), правових (повнота та цілісність нормативно-правових норм, стратегічне планування, горизонтальна й вертикальна узгодженість стратегічних цілей),

- структурних (цілісність організаційно-функціональної структури; наявність та ефективність функціонування координаційних інституцій; децентралізований розподіл повноважень та відповідальності органів влади й управління, їх посадових осіб; раціональність і територіальна доступність інфраструктурних послуг),

- ресурсних (розвиток та інтеграція різних видів ресурсів, достатність та ефективність використання фінансових ресурсів, поєднання ресурсного потенціалу різних суб'єктів політики) [36, с. 115].

1.3. Національні системи державної підтримки учасників бойових дій, забезпечення їх соціально-психологічної адаптації

Україна має статус стратегічного партнера НАТО та країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу. Досягнення поставлених цілей, наближення до міжнародних стандартів здійснюється Україною шляхом глибоких соціально-економічних реформ та вдосконалення державної політики у ключових сферах суспільного життя. У цьому контексті важливим є врахування досвіду країн, в яких ветерани бойових дій визнаються суспільствами як носії високих цінностей: патріотизму, честі, відваги і любові до Батьківщини, та які досягли високого рівня соціального захисту ветеранів та здатні забезпечувати конкурентоспроможність військової служби.

Більшість розвинених країн мали досить тривалий період формування політики соціального захисту ветеранів та розробки відповідних механізмів її реалізації. Вочевидь цікавими є практики соціально-психологічної адаптації ветеранів тих країн, які мають досвід бойових дій ((зокрема, Ізраїль, Грузія,

Хорватія) або які мають значну кількість військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, як в США.

Сполучені Штати Америки мають одну з найбільш комплексних систем допомоги ветеранам, оскільки в її основі лежить безперервність реабілітаційних дій.

Міністерство у справах ветеранів є державним органом виконавчої влади США, який у межах своєї компетенції спільно з Міністерством оборони, Міністерством охорони здоров'я та соціального забезпечення США провадить діяльність у сфері соціального захисту ветеранів військової служби та членів їхніх сімей. До роботи також залучаються Міністерство національної безпеки, Міністерство праці та інші урядові й неурядові структури [88].

Основною функцією Міністерства є підтримка ветеранів шляхом надання певних пільг, послуг і соціальних програм. До основних напрямів діяльності Міністерства у справах ветеранів належить: пенсійне забезпечення; страхування життя; професійна реабілітація та зайнятість; медична реабілітація та догляд; оформлення іпотечних кредитів (позики на житло); інші пільги й допомоги (у разі втрати працездатності, годувальника, виплати на поховання та ін.).

Послуги та пільги надаються через державну систему закладів, яка складається із 143 лікарень, 1241 амбулаторії, 300 центрів ветеранської медицини, а також із 56 регіональних і 248 державних відомств.

Варто відзначити, що окремого закону, який визначає соціально-правовий захист ветеранів на зразок Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», у США немає. Військові закони, прийняті Конгресом, містять загальні положення з питань військового будівництва, деталізовані актами Президента США й органами військового управління. Основними з них є Єдиний кодекс військової юстиції (1951) і Керівництво для військових судів (1969) [88]. Найбільш детально соціально-

правовий статус ветеранів США регулюється статутами, постановами, положеннями та іншими нормативно-правовими актами.

На цей час реалізується понад 100 федеральних і відомчих програм, основними напрямками яких є: інформаційне забезпечення ветеранів (Мережа ветеранів); пільгове забезпечення членів сімей ветеранів; кар'єра і зайнятість; підприємницька діяльність; забезпечення житлом та скорочення числа бездомних ветеранів; соціальна реабілітація інвалідів; освіта і навчання; медична допомога; психологічне здоров'я; підтримка ветеранських меншин; адаптивні спортивні заходи та ін. У цілому реалізація соціального захисту громадян США, звільнених із дійсної військової служби, сприяє високій привабливості і перспективності служби в національних збройних силах [12].

На даний час у США налічується близько 27 млн. колишніх військовослужбовців і 46 млн членів їх сімей, які в тій чи іншій мірі мають право на отримання пільг. Відповідно до законодавства США до числа основних таких пільг належать: грошові виплати у випадку інвалідності; програми професійної реабілітації, надання допомоги в отриманні освіти, психотерапевтична допомога; працевлаштування; допомога по безробіттю; медичне обслуговування на пільгових умовах; страхування життя; кредитування будівництва житла; тощо.

Пенсійне забезпечення громадян США, звільнених з військової служби, є одним з основних елементів їх матеріального стимулювання і соціальної адаптації. Система пенсій військових є комплексною та включає військову пенсію, пенсію за програмою федерального соціального страхування й особисті відрахування військовослужбовців на персоніфіковані пенсійні рахунки. [18, с. 123].

У США створено розгалужену систему адаптації учасників БД, на яку виділяється більше 60 млрд дол. щорічно. Військові витрати є другою за величиною статтею федерального бюджету та, зокрема на 2022 фінансовий рік становлять 754 мільярди доларів. Військовий бюджет США покриває

видатки на Міністерство оборони, закордонні військові операції, витрати на забезпечення внутрішньої безпеки [28, с.162-163].

Відповідно до законодавства військові пенсіонери мають суттєві податкові пільги: звільнення соціальних виплат від податку на прибуток. До цих виплат відносяться допомога для отримання освіти, підвищення кваліфікації, гранти, продовольчі виплати та пенсії по інвалідності. Окрім того, 14 штатів повністю звільняють військових пенсіонерів від податків і ще 26 надають звільнення від податків тим, хто отримує військові пенсії по інвалідності. Інші види та форми соціальних виплат подано у таблиці 1.2.

Таблиця 1.2.

Форми соціальної доп

Veteran's Cash Benefits	грошові виплати ветеранам, включаючи їх родини, включаючи їх родини
Benefits for Disabled Veterans (DVA)	Пільги (переваги) у

В Ізраїлі питаннями адаптації військовослужбовців до цивільного життя опікується Міністерство оборони Ізраїлю. Для цього в структурі міністерства було створено Управління та Фонд допомоги звільненим солдатам. Управління є центральним державним органом, який надає ветеранам і тим, хто пройшов військову службу, різноманітні послуги, інструменти та пільги з метою сприяння їх інтеграції у цивільне життя протягом п'яти років з дати звільнення з військової служби (для окремих груп такі пільги надаються протягом 10 років після звільнення).

Для окремих груп військових (учасники бойових дій, солдати одинаки, жителі віддалених регіонів тощо) можуть бути проведені додаткові 5-ти денні семінари з підготовки до звільнення.

Основними послугами, які надає Управління є:

1) консультації на різних рівнях: особисті співбесіди із використанням ІТ-технологій, спрямовані сприяти визначенню сфери/професії, які відповідають уподобанням та особистості військовослужбовця; консультації стосовно навчання, здобування вищої освіти та професійної підготовки; сеанси роботи з психологом, проходження тестування та отримання підсумкового звіту;

2) сприяння в отриманні освітніх послуг: надання допомоги військовослужбовцям (оплата навчання та стипендія) у завершенні повного 12-річного шкільного навчання; доакадемічна освіта, яка надає військовослужбовцям можливість проходження підготовчих курсів для вступу до навчальних закладів відповідного освітнього рівня; сприяння отриманню вищої освіти шляхом надання державних компенсацій 75% вартості навчання, а також додаткові гранти, стипендії та виплати за рахунок донорської допомоги.

3) сприяння в отриманні професійного навчання: отримання професійної освіти на базі ліцензованих приватних шкіл і коледжів; професійна підготовка за запитом служби зайнятості та управління праці; вища технічна та інженерна освіта, за умови часткової компенсації вартості навчання;

4) сприяння у вивченні ринку праці, проходженні якісної профорієнтації та працевлаштуванні;

5) сприяння у відновленні прав, особам, які втратили місце роботи під час проходження служби;

6) інформування щодо додаткових пільг [39].

Цікавим для впровадження в Україні є досвід соціальної підтримки учасників БД *Хорватії*. У боротьбі за незалежність у 1991–1995 рр.

(Вітчизняна війна Хорватії) брало участь майже все доросле чоловіче населення. За даними Реєстру ветеранів Хорватії, у 2017 р. кількість захисників становила 505,2 тис. осіб, а це практично 12 % населення країни.

Основним виконавчим директором, який реалізує політику соціального захисту ветеранів, є Міністерство у справах ветеранів Республіки Хорватії. Місією Міністерства є реалізація державної політики, а саме надання медичної та соціальної допомоги учасникам війни, збереження цінностей та поваги в суспільства до ветеранів, захист їх інтересів [87].

У Хорватії основним напрямом діяльності Міністерства захисників є вирішення питань, пов'язаних з правовим статусом захисників та членів їхніх родин. В країні за ініціативи цього центрального органу влади постійно відбувається вдосконалення законодавства щодо допомоги захисникам, диференціація видів державної допомоги, підвищення рівня освіченості і конкурентоздатності захисників.

Соціальний захист ветеранів та учасників бойових дій у Хорватії регулюється законами «Про права ветеранів Хорватської Вітчизняної війни та членів їхніх сімей» (2004 р.), «Про захист військових та цивільних інвалідів війни» (1992 р.) та ін.

Ветерани війни мають право на: обов'язкове медичне страхування; пенсійне забезпечення (право на пенсію за віком, право на отримання пенсії з інвалідності, право на мінімальну пенсію, право на сімейну пенсію тощо); допомогу по інвалідності; отримання допомоги внаслідок втрати члена сім'ї; допомогу на дітей; працю; житло; психологічну підтримку; на отримання частки у Хорватському фонді ветеранів війни та членів їхніх сімей та інші права.

Слід зазначити, що ветерани забезпечені широким спектром соціальних пільг:

– трудовий стаж: час, проведений на фронті, зараховується як подвійний трудовий стаж, незалежно від того, чи мала особа постійну роботу на час війни;

– пенсійне забезпечення: право на мінімальну пенсію ще до досягнення пенсійного віку, якщо провів на фронті щонайменше 100 днів у бойовому секторі та на професійну реабілітацію;

– стипендії і оплата навчання;

– безкоштовні акції, тобто частки в торговельних товариствах. Максимальна вартість акцій, зафіксована у законі, становить орієнтовно 10 тис. євро. Хорватські захисники і члени їхніх родин є акціонерами спеціально створеного фонду;

– фінансова допомога: одноразова річна матеріальна допомога;

– стимули для бізнесу, фінансова допомога на відкриття власної справи;

- працевлаштування: часткове фінансування отримання першої професії, перекваліфікації чи підвищення кваліфікації. Крім того, хорватські ветерани володіють пріоритетним правом працевлаштування до органів державної влади та самоуправління, якщо вони відповідають умовам конкурсу і є безробітними;

- професійна реабілітація: якщо захисник втратив або частково втратив працездатність, він (або вона) має право на професійну реабілітацію, яка включає в себе оволодіння новою роботою чи фахом;

- переваги в оренді: Ветерани мають перевагу при оренді робочих приміщень в органів місцевого самоврядування. Орендовані приміщення можна винаймати один раз і не можна здавати в суборенду;

- підтримка для роботодавців захисників: роботодавець, який створює нові робочі місця для безробітних хорватських захисників, може одержати грошову допомогу (на суму понад 18000 євро);

- підтримка товариств захисників: для організацій, які налічують не менше 12 осіб зі статусом захисника або дитини загиблого, полоненого чи зниклого безвісти, держава виділяє одноразову матеріальну допомогу у сумі 20270 євро. Також товариство може одержувати допомогу на суму до 100000

кун (13513 євро) для реалізації проектів в рамках програм Європейського Союзу;

- забезпечення житлом: у разі купівлі чи будівництва першого об'єкту нерухомості захисники мають право на покриття частини виплат за кредитом у комерційних банках. Члени родин загиблих, полонених або зниклих безвісти захисників, як і воєнні інваліди, мають право на житловий кредит для першого житла на умовах, кращих за ринкові;

- медичні гарантії, в окремих випадках безкоштовне лікування, реабілітація, надання колишнім бійцям психологічної допомоги [29, с. 93].

Українське законодавство у сфері соціального захисту ветеранів у більшості пунктів перейняло досвід Республіки Хорватія.

У Грузії державна політика щодо ветеранів передбачає розробку і виконання державних і місцевих цільових програм для забезпечення гарантій та пільг, систему заходів щодо їх реалізації, виділення з державного та місцевих бюджетів коштів на фінансування програм соціального захисту ветеранів.

Основним виконавчим органом є Державна служба у справах ветеранів, яка підпорядковується уряду Грузії. Нормативно-правове забезпечення регулюється Законом Республіки Грузія «Про ветеранів війни і Сил Оборони» (1995 р.) та Національною оборонною доктриною.

До ветеранів бойових дій відносять учасників боїв за збереження територіальної цілісності Грузії, свободу та незалежність в Абхазії і Шіда Картлі, службовців і працівників міністерств оборони, внутрішніх справ і безпеки Грузії та державного департаменту розвідки, у тому числі звільнених у запас (відставку), цивільних осіб, добровольців, зарахованих до військових формувань, що брали участь у бойових операціях.

Соціальний захист також поширюється на членів сім'ї (батьків, дружин, неповнолітніх дітей) та передбачає виплату пенсій і гарантій соціального захисту відповідно до законодавства Грузії.

Органи державної влади та місцевого самоврядування сприяють діяльності громадських об'єднань ветеранів, надаючи їм фінансову та організаційну допомогу відповідно до законодавства Грузії. Одним із головних пріоритетів Грузії, як і України, є членство в НАТО [86]. Слід зазначити, що реформи, які здійснюються у військовій сфері, відповідають основним вимогам для членства в НАТО та рекомендаціям Альянсу.

Таким чином, серед обраних країн можна виділити низку спільних рис та відмінностей у напрямках державної політики соціального захисту учасників БД та ветеранів, що наочно продемонстровано у додатку А.

З цього досвіду можна зробити висновок про те, що державна політика має зосередитись на побудові потужної інституції та вдосконалення нормативно-правової бази, яка дозволить усунути міжвідомче дублювання функцій з наділенням відповідними інструментами.

Міжнародний досвід здійснення соціальної роботи із учасників БД визначає наступні стратегії, які потрібно врахувати: профілактична стратегія (це базове навчання, попередня підготовка військових до ведення воєнних дій); здійснення психосоціальної допомоги уже на полі бою (в зоні конфлікту); надання підтримки опісля повернення до мирного життя (робота із сім'єю військового). Зазначені стратегії здатні реалізувати модель, назва якої «навчання психологічній стійкості та пружності». Така модель впливає на стресостійкість та подальшу адаптацію після повернення із зони конфлікту.

Висновки до розділу 1

1. За результатами аналізу ключових понять дослідження термін «учасники бойових дій» запропоновано розглядати у значенні, визначеному законодавством України. З урахуванням основних підходів до визначення понять «адаптація», «соціальна адаптація», «психологічна адаптація», «професійна адаптація», «соціально-психологічна адаптація», а також «реадаптація», «інтеграція», «соціалізація», «ресоціалізація» з'ясовано сутність процесів соціально-психологічної адаптації. Зроблено висновок, що

у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі не існує загальноприйнятого визначення ні самого поняття «соціально-психологічна адаптація учасників БД», ні процесу, до якого воно відноситься. Відмінності у тлумаченні та розумінні сутності цього поняття простежуються залежно від професійної сфери дослідника, його наукових інтересів, теоретичних підходів, приналежності до певної країни, часу проведення наукового дослідження, культурного і соціального середовища. Крім того, це поняття досить часто вживається як синонім інших, подібних термінів та підміняється ними.

2. Обґрунтовано, що у цілях даного дослідження соціально-психологічну адаптацію доречно розглядати як взаємообумовлений процес пристосування, з одного боку, учасника БД до соціального середовища, прийняття його норм і цінностей, з іншого, – суспільства до потреб цієї категорії громадян через задоволення цих потреб. При цьому, з огляду на те, що соціально-психологічна адаптація містить у собі різні компоненти соціально-побутового, економічного, комунікативного, регулятивного характеру, відповідно зумовлюється потреба у формуванні інтегрованої системи заходів держави для забезпечення успішності означеного процесу. Це означає забезпечення продуктивності у різних сферах життя, усвідомлення учасниками БД нових можливостей, набутих у результаті досвіду військовослужбовця.

3. Проаналізовано наявні підходи до визначення сутності та змісту державного впливу на процеси соціально-психологічної адаптації різних категорій військовослужбовців. Обґрунтовано відсутність адекватного визначення поняття «державна політика соціально-психологічної адаптації учасників БД», змістовного її наповнення, окреслення системи інструментів, важелів впливу. Посилаючись на класичне визначення терміну «державна політика» та враховуючи сутність процесів соціально-психологічної адаптації, запропоновано розглядати його як напрям дій органів публічної влади, спрямований на створення умов для задоволення потреб та розширення можливостей учасників бойових дій в усіх сферах життя, їх

пристосування до умов, норм та цінностей соціального середовища, мінімізації та/чи подолання ризиків асоціальних проявів серед цієї категорії населення.

4. Окреслено загальний механізм реалізації державної політики щодо забезпечення соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій. З'ясовано, що для успішності процесів соціально-психологічної адаптації учасників БД система інструментів державної політики має включати сукупність заходів правового, соціального, економічного, соціально-психологічного, соціально-медичного характеру: а саме встановлення правових гарантій, здійснення соціального захисту, професійної адаптації, медичної та психологічної реабілітації тощо. Здійснення такого комплексу заходів потребує чіткого узгодження цієї сфери політики з іншими напрямками діяльності держави, зокрема політики зайнятості та праці, соціального захисту, охорони здоров'я, податкової, житлової та освітньої політики тощо. Відповідно має забезпечуватися чітка інтеграція різних напрямів державної політики для досягнення бажаних результатів.

5. Результати порівняльного аналізу національних систем державної підтримки учасників бойових дій дають підстави стверджувати, що Україна загалом дотримується загальних принципів і підходів у здійсненні державної політики у цій сфері. Водночас в країні і надалі має формуватися власна модель державного впливу на процеси соціально-психологічної адаптації учасників БД з урахуванням фінансових можливостей держави. Проте доцільно врахувати окремі зарубіжні практики. Зокрема, забезпечити комплексність надання допомоги учасникам бойових дій, як це здійснюється в США, та ширше запроваджувати ринкові способи підтримки військовослужбовців, як, наприклад, у Хорватії тощо.

РОЗДІЛ 2.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

2.1 Правове підґрунтя державно-управлінських важелів забезпечення соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій

Розробка та реалізація державної політики соціально-психологічної адаптації учасників БД, вироблення відповідних механізмів забезпечення застосування системи державно-управлінських важелів управління потребують належного нормативно-правового забезпечення, яке виступає визначальним компонентом ефективного державного впливу на суспільні процеси в цілому та процеси соціально-психологічної адаптації учасників БД.

Тому основна увага у даному параграфі буде зосереджена на аналізі національного законодавства у контексті стратегічних орієнтирів, напрямів, форм та способів державної підтримки різних категорій військовослужбовців, в тому числі учасників БД.

Однак, як зазначалося у першому розділі дослідження, немає чіткого визначення політики держави у цій сфері. Лише на початку 2022 році було введено визначення державної політики соціального захисту ветеранів війни та інших прирівнюваних до них категорій військовослужбовців чи учасників бойових дій. Законодавчо визначаються ключові принципи формування та реалізації державної політики у сфері соціального захисту ветеранів війни та членів їхніх сімей, а також їх соціального захисту. Зокрема встановлено, що це сукупність органів державної влади, підприємств, установ, організацій, які взаємодіють між собою та іншими системами державного управління з

метою формування та реалізації державної політики у цій сфері. Законодавчо передбачено також проведення один раз на три роки комплексного огляду системи соціального захисту ветеранів війни та членів їх сімей, що являє собою процедуру оцінювання існуючого стану системи і готовності її складових до виконання функціональних завдань соціального захисту ветеранів війни, за результатами якої розробляються та уточнюються нормативно-правові акти з питань розвитку системи соціального захисту ветеранів війни та її складових, визначаються заходи, спрямовані на досягнення органами державної влади, підприємствами, установами, організаціями, які взаємодіють між собою та іншими системами державного управління з метою формування та реалізації державної політики у сфері соціального захисту ветеранів війни, необхідних спроможностей в умовах виникнення поточних і прогнозованих проблем [62].

Водночас слід констатувати відсутність законодавчого врегулювання відповідної управлінської та регулюючої діяльності у цій сфері, оскільки не встановлено суб'єктів та об'єктів державної політики, не визначено механізми прийняття і реалізації відповідних рішень, джерела фінансування необхідних заходів та здійснення належного контролю, що спонукає до висновку про необхідність «легалізації політики» шляхом внесення відповідних змін до вищевказаного Закону.

Не визначено також формування та реалізацію державної політики соціально-психологічної адаптації учасників БД на програмно-цільовому рівні. Так, лише Стратегією національної безпеки України проголошено потребу вирішення питань адаптації та соціальних гарантій для військовослужбовців і працівників, які звільнятимуться з військової служби, як один з пріоритетних напрямів удосконалення системи забезпечення національної безпеки України [63].

Програми, які приймалися упродовж останніх 15 років стосувалися лише організації практичної діяльності з учасниками БД, відповідно жодним

чином не стосувалися ні змісту, ні механізмів, інструментів впровадження політики держави у цій сфері [52; 54; 64].

Відповідно уся система нормативно-правового актів, прийнятих упродовж незалежності України стосується майже виключно форм та способів державної підтримки та захисту військовослужбовців, ветеранів війни, інших прирівнюваних до їх статусу осіб, а також членів їх сімей (рис. 2.1.).

Рис. 2.1. Система нормативно-правових актів у сфері соціально-психологічної адаптації учасників БД

Джерело: складено автором за законодавством України

На національному рівні найбільш вагомим та повним нормативним актом, що містить визнані та гарантовані державою права людини, є Конституція як акт народного волевиявлення. Основний закон України визначає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини на працю, відпочинок, соціальний захист, достатній життєвий рівень, житло, освіту, охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, правову допомогу, судовий захист та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави [25].

Усю сукупність законодавчих актів, розроблених на конкретизацію конституційних норм, дія яких прямо чи опосередковано спрямована на регулювання суспільних відносин у сфері соціального і правового захисту та адаптації учасників БД, можна розділити на спеціальне законодавство, яке регулює питання безпосередньо соціально-правового захисту учасників БД,

та галузеве законодавство, яке регулює важливі сфери життєдіяльності людей, в тому числі й учасників бойових дій.

Так, ще у перші роки незалежності країни прийнято Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», який визначає основні засади державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей. Зокрема встановлено, що соціальний захист цієї категорії громадян – це діяльність держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі. Право на їх забезпечення гарантується у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом [61]. Законом також встановлено, що держава забезпечує соціальну та професійну адаптацію військовослужбовців. У разі необхідності таку адаптацію проходять також члени сімей військовослужбовців за їх зверненням. Адаптація зазначеної категорії осіб провадиться центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сферах зайнятості населення та трудової міграції, трудових відносин, соціального захисту населення, за рахунок коштів державного бюджету [49]. Норми цього Закону можуть застосовуватися і відносно учасників бойових дій.

В доповнення до положень цього законодавчого акта на початку 2000-х років прийнято Закон України «Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їхніх сімей», який деталізує окремі аспекти державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців, відповідно повною мірою стосується й окремих категорій учасників бойових дій [48].

Водночас профільним законодавчим актом слугує Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [62], який безпосередньо спрямований на захист ветеранів війни шляхом:

- створення належних умов для підтримання здоров'я та активного довголіття;
- організації соціального та інших видів обслуговування, зміцнення матеріально-технічної бази створених для цієї мети закладів і служб та підготовки відповідних спеціалістів;
- виконання цільових програм соціального і правового захисту ветеранів війни;
- надання пільг, переваг та соціальних гарантій у процесі трудової діяльності відповідно до професійної підготовки і з урахуванням стану здоров'я.

Навіть побічний огляд таких завдань засвідчує, що питання соціально-психологічної адаптації учасників БД практично залишаються поза увагою законодавця й відповідно зумовлюється нагальна потреба удосконалення нормативно-правових актів.

Особливості додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина, отже й учасників БД, визначає Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [50].

Окрім цього впроваджується низка урядових рішень та відомчих нормативно-правових актів, якими передбачено реалізацію соціально-правових гарантій та способів, форм соціального захисту учасників бойових дій. Умовно їх можна розділити на три групи залежно від виду державної підтримки цієї категорії громадян:

- а) нормативно-правові акти забезпечення правових гарантій та встановлення правового статусу;
- в) нормативно-правові акти забезпечення медичної та психологічної реабілітації;

с) нормативно-правові акти забезпечення соціальної та професійної адаптації.

Що стосується першої групи слід назвати Порядку надання та позбавлення статусу учасника бойових дій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення чи у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України [46].

Певною мірою до цієї групи можна віднести Положення про Єдиний державний реєстр ветеранів війни, який ведеться з метою здійснення обліку цієї категорії осіб; реалізації особами пільг та інших соціальних гарантій, передбачених законодавчими актами; адміністрування потреб осіб; координації діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади та у випадках, передбачених законом, органів місцевого самоврядування з питань соціального захисту ветеранів війни, відповідно й учасників БД [57].

Другу, найбільшу, групу складають такі нормативні та інструктивні документи, як:

- Воєнно-медичної доктрини України, яка, зокрема, визначає організаційні засади системи медичної і психологічної реабілітації військовослужбовців [51];

- Порядок визначає механізм організації проведення психологічної реабілітації постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, членів їх сімей та членів сімей загиблих (померлих) таких осіб [53];

- План заходів щодо медичної, психологічної, професійної реабілітації та соціальної адаптації учасників антитерористичної операції [55];

- Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України, та Державної спеціальної служби транспорту, які брали участь в антитерористичній операції, здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях чи виконували службові (бойові) завдання в екстремальних умовах, затверджене наказом Міністерства оборони України від 09.12.2015 № 702;

- Інструкція про організацію санаторно-курортного лікування, медичної та медико-психологічної реабілітації у Збройних Силах України, затверджена наказом Міністерства оборони України від 04.11.2016 № 52;

- Інструкція з організації психологічної декомпресії військовослужбовців Збройних Сил України, затверджена наказом Міністерства оборони України від 27.12.2018 № 462 [71];

- Державна цільова програма з медичної, фізичної реабілітації та психосоціальної реадaptaції постраждалих учасників Революції Гідності, учасників АТО та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, на період до 2023 року [54]. Її метою є виконання заходів з медичної, фізичної реабілітації та психосоціальної реадaptaції зазначених категорій громадян, проведення чіткого та прозорого адміністрування їх потреб, підвищення рівня самоусвідомлення ними участі у відповідних процесах реадaptaції до цивільного життя, посилення їх соціального захисту, підтримку належного психічного стану, вирішення невідкладних питань надання послуг із реабілітації та реадaptaції, а також на підвищення ефективності взаємодії центральних та місцевих органів виконавчої влади,

органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян і міжнародних організацій із зазначених питань.

Крім цього, укладено кілька міжнародних угод з питань сприяння медичної реабілітації, а саме:

- Угода між Міністерством соціальної політики України та Міністерством оборони Республіки Болгарія в межах проекту Трастового фонду НАТО у сфері медичної реабілітації в Україні [75];
- Угода між Кабінетом Міністрів України та Організацією НАТО з підтримки та постачання про реалізацію співпраці у сфері медичної реабілітації [72].

До третьої групи, окрім названих вже Плану заходів щодо медичної, психологічної, професійної реабілітації та соціальної адаптації учасників антитерористичної операції та Державна цільова програма з медичної, фізичної реабілітації та психосоціальної реадaptaції слід віднести [56].

Водночас за роки незалежності Україною прийнято значну кількість законодавчих та інших нормативно-правових актів загальнодержавного рівня, спрямованих на забезпечення та реалізацію закріплених Конституцією України основних соціальних прав та свобод людини і громадянина, отже й учасників БД, розв'язання найгостріших соціальних проблем. Основні серед цих документів можна розділити за такими напрямками:

- регулювання соціально-трудових відносин, сфери зайнятості та праці; розвиток системи соціального діалогу (Кодекс законів про працю України, закони України «Про зайнятість населення», «Про відпустки»);
- регулювання оплати праці та доходів населення (закони «Про оплату праці», «Про прожитковий мінімум», «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», «Про індексацію грошових доходів населення»);
- розвиток системи соціального страхування (Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне

страхування, низка законів з питань пенсійного страхування та соціального страхування на випадок безробіття; від нещасних випадків на виробництві та професійного захворювання, що спричинили втрату працездатності; у зв'язку із тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням), соціального забезпечення (закони «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам», «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію та інвалідам» і низка урядових рішень), соціального обслуговування, надання соціальних послуг (Закон України «Про соціальні послуги») та здійснення соціальної роботи (Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»);

- регулювання житлових прав громадян, запобігання бездомності та безпритульності населення (Житловий кодекс Української РСР, закони «Про житловий фонд соціального призначення», «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей»);

- *розвиток системи освіти та професійної підготовки* (закони України «Про освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», «Про професійний розвиток працівників»);

- *розвиток системи охорони здоров'я та надання медичної допомоги* (Основи законодавства України про охорону здоров'я, закони «Про екстрену медичну допомогу», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»).

Аналіз змісту зазначених нормативно-правових актів дає підстави стверджувати, що на даний час низка питань залишається декларативною або не регулюється взагалі, зокрема:

- відсутня чітко визначена концепція медичної, соціально-психологічної та професійної адаптації учасників учасників БД;

- відсутня державна програма, спрямована на соціальний захист учасників БД;

– відсутній механізм соціально-психологічної адаптації учасників БД і членів їхніх сімей.

Відповідно можна зробити висновок, що для повної соціальної адаптації та реінтеграції до мирного життя таких заходів не достатньо. Тобто спосіб їх надання є застарілим, крім того вони здебільшого не задовольняють вирішення тієї кількості проблем, з якими учасники БД повертаються у мирне життя.

Недосконалість законодавства у сфері правового забезпечення відображається на рівні довіри до влади. За таких умов пріоритетного значення набуває подальший розвиток правового регулювання забезпечення соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій в Україні.

Серед недоліків правового забезпечення соціального захисту учасників БД слід віднести наявність прогалини у нормативно-правовому полі щодо діяльності уповноважених державою органів, на які покладено обов'язки із забезпечення прав цієї категорії громадян, відсутність належного контролю надання та забезпечення цих прав та гарантій, які фактично мають декларативний характер і лише створюють видимість про захист з боку держави таких осіб тощо. Існуюча система пільг не здатна забезпечити гідний рівень життя для учасників бойових дій. Тому формування системи пільгового забезпечення цієї категорії громадян потребує принципово іншого підходу, який створюватиме умови для їхньої адаптації до мирного життя, набуття ними компетенцій та навичок, необхідних для успішної самореалізації.

Гостро постає питання удосконалення законодавства з метою створення умов, необхідних для реабілітації та соціальної адаптації учасників бойових дій на рівні центральних та місцевих органів державної влади, із залученням ресурсів бізнесу, волонтерських, громадських і міжнародних організацій.

Першочерговим завданням для органів державної влади та місцевого самоврядування також постає необхідність розробки стратегії соціального розвитку країни яка б враховувала проблеми соціально-психологічної

адаптації учасників БД, а на її основі розробка та прийняття відповідних законодавчих та інших нормативно-правових актів.

2.2. Інституційна складова державної політики соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій в сучасних умовах

Держава, як велика система, складається із сукупності державних органів, які представляють усі гілки влади, та створюють багаторівневу впорядкованість управлінських структур різних рівнів. Вітчизняні науковці присвятили чимало публікацій розгляду цієї сукупності органів влади та управління. Однак питання інституційного забезпечення державної політики фахівці розглядають відповідно до власних завдань наукового пошуку. З позиції цілей даної роботи важливо є з'ясувати питання цілісності та багаторівневості системи органів влади, діяльність яких спрямована на забезпечення соціально-психологічної адаптації учасників БД, наявності та ефективності роботи координаційних структур, які б забезпечили досягнення кумулятивного ефекту державно впливу на процеси соціально-психологічної адаптації учасників БД.

Важливе місце серед цих органів влади займає Верховна Рада України. За своїм статусом парламент має створювати правову базу у сфері публічного управління будь-якою сферою життєдіяльності суспільства, в тому числі забезпечення соціально-психологічної адаптації учасників БД.

Здійснення законопроектної роботи у цій сфері покладається на парламентські комітети у справах ветеранів та осіб з інвалідністю та з питань соціальної політики, зайнятості та пенсійного забезпечення (Постанова Верховної Ради України від 04.12.2014 № 22-VIII).

У діяльності парламенту важливу роль відіграє виконання контрольних функцій, здійснення контролю за дотриманням конституційних прав людини через функціонування інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Звернення до омбудсмена визнається ефективним механізмом

захисту прав людей, запобігання та протидії будь-яким формам дискримінації. У структурі Секретаріату Уповноваженого створено Департамент моніторингу додержання прав у секторі оборони та прав ветеранів і військовослужбовців, полонених та членів їх родин, який є самостійним підрозділом та до повноважень якого належить питання щодо моніторингу стану дотримання в Україні відповідних прав, підготовка пропозицій щодо вжиття актів реагування для запобігання порушенням або сприяння в поновленні прав.

Провідну роль у цій сфері політики відіграє також інститут президента, що визначається його правовим статусом як гаранта конституційних прав і свобод людини й громадянина та гаранта національної безпеки України, що вимагає здійснення усіх необхідних заходів щодо усунення загроз стабільності у соціальній сфері суспільства [37; 60].

Вищим органом у системі органів виконавчої влади є Кабінет Міністрів України, серед завдань якого забезпечення прав і свобод людини, створення умов для всебічного і вільного розвитку особистості [58].

Забезпечення вироблення та впровадження державної політики соціально-психологічної адаптації здійснюється цілою низкою центральних органів виконавчої влади, які визначають пріоритети відповідних галузевих політик. До цих органів належать такі міністерства:

- у справах ветеранів України (далі – Мінветеранів), на яке покладаються питання забезпечити формування та реалізації державної політики у сфері соціального захисту ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною; здійснювати координацію діяльності органів влади з питань, віднесених до його компетенції саме забезпечення прав і свобод ветеранів та членів їх сімей; соціального захисту ветеранів та членів їх сімей; розвитку взаємодії та співпраці з інститутами громадянського суспільства [15];

- соціальної політики (далі – Мінсоцполітики), що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері праці, зайнятості

населення, трудових відносин, соціального та пенсійного страхування, соціального захисту [42];

- освіти і науки, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері освіти і науки [38];

- охорони здоров'я, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я [38].

Слід зауважити, що серед основних завдань Мінветеранів визначено:

- створення та ведення Єдиного державного реєстру ветеранів;
- удосконалення законодавства у сфері державної підтримки ветеранів та членів їхніх родин;

- призначення грошової допомоги;
- розробка програм психологічної підтримки та реабілітації ветеранів;
- створення можливостей для професійної переорієнтації ветеранів;
- ветеранів електронної платформи «Е-ветеран»;
- вирішення питань надання статусу учасника бойових дій для добровольців;

- соціальна адаптація учасників бойових дій;
- створення консультативно-дорадчого органу міністерства.

Відповідно Мінветеранів займає рівноцінне місце серед інших центральних органів займає рівноцінне місце серед інших центральних органів влади, не забезпечуючи відповідну координацію діяльності у цій сфері, що чітко демонструє аналіз його ключових завдань. Тому необхідним є підвищення інституційної спроможності Мінветеранів, забезпечення ним координації обсягу та переліку соціальних послуг та соціальної підтримки, на які мають право учасники бойових дій відповідно до системи оцінки їх індивідуальних потреб.

Водночас у співпраці з Міноборони, МВС, МОЗ, Мінсоцполітики, іншими відомствами Мінветеранів працює над впровадженням в Україні ефективної системи переходу з військової кар'єри до цивільного життя, яка включає медичну та психологічну реабілітацію, сприяння у перекваліфікації

та працевлаштуванні, соціальному захисті й підтримці ветеранського підприємництва. Водночас взаємодія між цим міністерством та органами безпеки та оборони залишається недосконалою, що ускладнює формування нової моделі цього напрямку політики та запровадження системи переходу учасників БД до цивільного життя. Тому очевидно, що зумовлюється потреба удосконалення міжвідомчої взаємодії для надання учасникам БД державної підтримки.

Важливе місце в системі центральних органів виконавчої влади займає також Міністерство соціальної політики України. Мінсоцполітики є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері соціального захисту населення, зокрема і учасників бойових дій [42].

Міністерство соціальної політики України відповідно до покладених на нього завдань здійснює моніторинг виконання законодавства України щодо соціального захисту ветеранів; організовує виплату разової грошової допомоги ветеранам війни, особам, на яких поширюється дія ЗУ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»; організовує санаторно-курортне лікування ветеранів війни; організовує та координує роботу із забезпечення житлом інвалідів війни.

Мінсоцполітики України під час виконання покладених на нього завдань взаємодіє з іншими органами державної влади, допоміжними органами і службами, утвореними Президентом України, з органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, відповідними органами іноземних держав і міжнародних організацій, а також підприємствами, установами, організаціями [42].

Цілий ряд функцій здійснюється через інші центральні органи виконавчої влади: державна служба з питань праці, Пенсійний фонд. Важливу роль відіграють державні соціальні фонди: Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок

безробіття, Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань Фонд соціального захисту інвалідів [27, с. 153].

Міжгалузевість забезпечення соціально-психологічної адаптації учасників БД, важливість запровадження інтегрованих підходів у системі публічного управління цими процесами вимагають створення відповідних координаційних механізмів. Однак у цій сфері практично єдиним координаційним органом національному рівні у різних сферах виступає Кабінет Міністрів України.

Отже, слід впроваджувати спільні підходи до реалізації державних галузевих програм і заходів, що у результаті може мати вищий ефект ніж ефект від упровадження окремих програм.

На регіональному рівні державна політика соціально-психологічної адаптації реалізується через місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування. Систему органів виконавчої влади формують місцеві державні адміністрації та виконавчі органи місцевих рад. Відповідно до норм законодавства ці органи в межах відповідної території забезпечують вирішення питань належного рівня обслуговування населення згідно з нормативами мінімальних соціальних потреб; визначення обсягу послуг, необхідних для забезпечення передбаченого законодавством рівня мінімальних соціальних потреб, реалізація державної політики у галузі охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення і соціального захисту населення, зайнятості та праці [59].

У складі місцевих державних адміністрацій утворюються відповідні структурні підрозділи, основним завданням яких виступає забезпечення реалізації державної політики у визначеній галузі на відповідній території. Відповідно до рекомендаційних переліків названих структур на обласному та районному управлінських рівнях мають бути створені структурні підрозділи з питань соціального захисту населення, охорони здоров'я, освіти (постанова КМУ від 18.04.2012 № 606).

На рівень місцевого самоврядування також покладається вага частина функцій у сфері підтримки учасників БД, зокрема з огляду на необхідність забезпечення реалізації принципу субсидіарності, вирішення питань на тому рівні, на якому вони виникають. Слід зазначити, що виконавчі органи місцевих рад Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» [259] наділені низкою власних та делегованих повноважень у сферах житлово-комунального господарства, освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення. Отже, мають виконувати на своїй території заходи, визначені та профінансовані державою, та, одночасно, визначати власні пріоритети.

Варто зауважити, що реформа децентралізації об'єктивно зумовлює необхідність зміщення центру ваги на рівень територіальної громади та посилення її ролі в забезпеченні прав своїх мешканців. Однак територіальні громади характеризуються низькою інституційною спроможністю через відсутність відповідних управлінських структур. Громади здебільшого орієнтуються на районні структурні підрозділи, з якими укладено угоди про забезпечення виконання певних функцій [44]. Відповідно основні рішення з продовжують прийматися на рівні району. Виникає ситуація, коли «територіальне наближення органу влади до людини супроводжується звуженням повноважень та зменшенням організаційних можливостей для їх здійснення, що наочно зображено на рис. 2.2.

Рис. 2.2. Система органів публічної влади у сфері забезпечення соціально-психологічної адаптації учасників БД

Джерело: складено автором на основі законодавства

Питання децентралізації функцій у сфері соціального захисту ветеранів війни, в тому числі учасників бойових дій, вирішується також шляхом залучення до цих процесів організованої громадськості. Практика доводить, що саме ці структури найбільш обізнані з усіма проблемними питаннями соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій, та спроможні запропонувати конструктивні підходи до вирішення цих питань (Додаток Б).

Для прикладу, програма соціальної адаптації ветеранів антитерористичної операції функціонує за підтримки уряду Великої Британії. Вони надають допомогу та консультації ветеранам та членам їх сімей в міській і сільській місцевості, сприяють доступу ветеранів до необхідних соціальних і психологічних послуг, та послуг із реабілітації. Надання підтримки ветеранам значною мірою сприяє налагодженню їх комунікації та стосунків з родичами та громадою. Мобільні бригади виїжджають до місця проживання клієнти, а також надають консультації телефоном та онлайн [47]. Разом з тим, важливо розширити можливості громадських та ветеранських організацій інших зацікавлених сторін для участі у формуванні та впровадженні державної політики у цій сфері, зокрема шляхом удосконалення нормативно-правового регулювання публічного управління системою соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій.

Таким чином, незважаючи на цілком сформований інституційний механізм державної політики соціально-психологічної адаптації учасників БД існує низка прогалин та проблем його функціонування. Така ситуація зумовлює недостатню його ефективність. Так, відмічається неузгодженість функцій між основними структурами влади, дублювання їх повноважень з питань забезпечення підтримки вразливих категорій населення (рис. 2.3.), наявність проблем різновекторної координації діяльності органів влади та інститутів громадянського суспільства, вкрай низький рівень децентралізації повноважень та функцій стосовно забезпечення соціально-психологічної адаптації учасників БД.

у сфері надання пільг та ін

Безплатне забезпечення протезами

Санаторно-курортне лікування

Пільги з оплати за житло та комунальні послуги

Безплатний проїзд

Безплатний ремонт власних будинків і квартир

Рис. 2.3. Розподіл функцій між центральними органами виконавчої влади з питань соціально-психологічної адаптації учасників БД.

Джерело: за [47].

Запит на осучаснення, модернізацію державної політики соціально-психологічної адаптації учасників БД зумовлюється цілою низкою політичних та суспільних чинників, які демонструють недостатньо злагоджене розуміння сутності цього напрямку політики держави, яка переважно спрямована на забезпечення соціальних гарантій та пільг.

2.3. Проблеми розвитку інфраструктури послуг учасникам бойових дій та членам їх сімей в Україні

Державна політика з питань захисту прав ветеранів через повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну повинна знайти відповіді на такі виклики як:

- стрімке зростання кількості учасників БД, як потребують державної підтримки й забезпечення соціальних гарантій, можливість здійснення прогнозу щодо їх чисельності після завершення війни;

- зростання потреб учасників БД у невідкладній психологічній та медичній реабілітації, соціальній допомозі, тощо.

Водночас досягнення повного й однакового ступеня задоволення потреб населення вимагає постійного вдосконалення й розвитку відповідної інфраструктури. Як комплекс галузей і видів діяльності, які безпосередньо пов'язані з створенням загальних умов для нормальної життєдіяльності людей, задоволення їх різноманітних (в тому числі соціальних) потреб й доступу до соціальних благ, соціальна інфраструктура слугує вагомим підґрунтям для здійснення соціальних прав людини, розвитку гарантій соціальної безпеки.

Аналіз даних реєстру надавачів послуг ветеранам війни, відповідно й учасникам бойових дій, який створено Мінветеранів, засвідчує з одного боку досить широкий спектр видів закладів, які забезпечують обслуговування цієї категорії осіб, надаючи їм спеціалізовані послуги, з іншого, - вкрай обмежену кількість таких закладів, яких недостатньо для задоволення потреб учасників БД, особливо з огляду на стрімке зростання кількості цієї групи військовослужбовців. Так, серед закладів, які надають послуги психологічної реабілітації, слід назвати:

- госпіталі ветеранів війни – 13 закладів;
- психіатричні лікарні – 9 закладів;
- центри психічного здоров'я – 7 закладів;
- клінічні лікарні різного територіального рівня – 6 закладів;
- центри соціально-психологічної реабілітації – 5 закладів;
- центри реабілітації учасників бойових дій/аварії на ЧАЕС – 2 заклади;
- лікувально-діагностичні центри – 1 заклад;
- центри реабілітації для осіб з інвалідністю – 1 заклад [40].

Послуги з санаторно-курортного лікування надають 102 заклади, зокрема:

- санаторії – 89 закладів;
- курорти – 3 заклади;
- реабілітаційні центри – 3 центри;
- госпіталі для ветеранів війни – 2 заклади;
- спеціалізовані лікарні – 2 заклади;
- державний центр ветеранів війни – 1 заклад;
- медичні центри – 1 заклад;
- Veteran Hub – 1 заклад [40].

До реєстру надавачів послуг внесено також 29 закладів вищої освіти, які надають послуги з професійних адаптації учасників БД, серед яких Льотна академія Національного авіаційного університету [40].

Окремо слід зауважити, що до вказаного реєстру також увійшли 25 територіальних відділів Мінветеранів України та 652 управління/відділи соціального захисту населення різного територіального рівня (обласні, районні, міські, районні у містах) [40].

За такої ситуації важливо долучити о забезпечення соціального захисту учасників БД й мережу закладів та служб, які перебувають ц віданні Міністерства соціальної політики України. Однак і вона потребує відповідного розвитку. Так, за даними Реєстру надавачів соціальних послуг [67] налічується лише 376 таких центри на рівні територіальних громад. Водночас з огляду на те, що в Україні утворено 1438 громад, потреба у таких закладах задоволена лише на 25%. Такий розрив між потребою та пропозицією послуг неможливо компенсувати шляхом соціального замовлення та/чи закупівлі послуг у фізичних осіб і громадських організацій, особливо в умовах обмежених фінансових ресурсів.

Ще гіршою є ситуація щодо розвитку інфраструктури соціальної роботи, а саме центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, на які відповідно до рішень уряду [56] покладено функцію соціальної адаптації

учасників БД. Наявна мережа таких закладів виступає централізованою вертикаллю переважно обласного та районного рівня. На рівні громад функціонує лише 176 центрів соціальних служб: 12 сільських, 32 селищних та 132 міських [67]. Така кількість охоплює лише 12% від загальної кількості територіальних громад. Відповідно у понад 1200 громадах учасники БД позбавлені належної соціальної підтримки з боку органів місцевого самоврядування. При цьому потреба у закладах соціальної роботи не вирішиться і шляхом розвитку інституту фахівців із соціальної роботи. До штату виконкомів місцевих рад введено лише 272 одиниці таких працівників [70]. Як результат, на рівні громади, яка виступає базовим осередком забезпечення прав учасників БД, їх благополуччя, безпеки та стабільності, соціальна робота практично не здійснюється.

Ситуація ускладнюється й відсутністю дієвих зовнішніх інвестиційних інструментів. Для сприяння розвитку соціальних послуг на рівні територіальних громад на державному рівні запроваджено пілотний проект «Розвиток соціальних послуг». В рамках цього проекту бюджетні кошти мають спрямовуватися на оплату соціальних послуг, що надаються надавачами різних форм власності. Проте обсяги фінансування проекту із державного бюджету дозволяють щорічно підтримати 50 громад, що складає лише 3,5% від їх загальної кількості [22].

Ще одним державним інвестиційним інструментом є державний фонд регіонального розвитку [41]. Щороку від 50-75% коштів фонду спрямовується на виконання соціальних проектів і програм територіальних громад (табл. 2.1.).

Однак практика його застосування демонструє, що державні кошти використовуються переважно на будівництво, реконструкцію чи модернізацію технічного оснащення об'єктів соціальної інфраструктури, тобто на покращення умов для надання послуг.

Таблиця 2.1.

Динаміка фінансування інвестиційних проектів за рахунок державного фонду регіонального розвитку

роки	Всі проекти		з них – проекти для розвитку інфраструктури соціальних послуг		
	К-сть, од.	Обсяг, млн. грн	К-сть, од.	Обсяг, млн. грн	% від заг.обсягу
2012	349	1090,0	265	863,4	79,2
2013	143	571,9	110	467,0	81,7
2015	877	2889,7	516	163,5	51,4
2016	809	3000,0	476	1568,6	52,3
2017	840	3500,0	579	2250,8	64,3
2018	843	5987,8	369	3155,9	52,7
2019	723	6896,3	426	4094,4	59,4
2020	478	4102,3	316	3112,9	75,9

Джерело: за [83, с.14].

Не применшуючи значення таких заходів, лише незначна їх кількість передбачає розширення просторового та фізичного доступу населення до публічних послуг. Аналіз структури проектів засвідчує також, що місцеві органи влади оминали увагою заклади соціального спрямування, діяльність яких відіграє важливу роль у забезпеченні підтримки серед інших її учасників БД (табл. 2.2.).

Отже, слід погодитися з вітчизняними фахівцями, що необхідною є розробка цілісної моделі соціальної адаптації учасників БД, в якій повинні брати участь усі задіяні організаційні структури, а саме:

- *військові комісаріати*, для постановки на облік, формування бази даних, систематичне надання інформації іншим структурам, що займаються питаннями соціальної адаптації цієї категорії осіб;
- *органи соціального захисту*, відповідальні за надання матеріальної допомоги (грошових виплат, пільг) учасникам БД та їх сім'ям;
- *заклади охорона здоров'я* з метою здійснення медичної реабілітації учасників БД, організації роботи медико-відновлювальних центрів;
- *психологи і психотерапевти*, які у співпраці з медиками забезпечують соціально психологічну і психологічну реабілітацію учасників бойових дій;

Таблиця 2.2.

Роки	Заклади освіти		Заклади охорони здоров'я		Заклади соціального захисту		Житлові проєкти	
	К-сть, од.	%	К-сть, од.	%	К-сть, од.	%	К-сть, од.	%
2012	142	40,7	59	16,9	4	1,1	3	0,9
2013	65	45,5	28	19,6	4	2,8	1	0,7
2015	312	35,6	119	12,6	14	1,6	13	1,5
2016	294	36,3	118	14,6	12	1,5	9	1,1
2017	295	29,8	151	18,0	26	2,2	2	0,5
2018	342	32,6	137	17,3	25	2,7	2	0,09
2019	300	40,3	107	16,3	18	2,7	1	0,06
2020	248	52,7	61	14,0	6	1,7	1	0,08

Джерело: [83, с.15].

- *центри зайнятості* для вирішення питань професійної підготовки і перепідготовки, сприяння працевлаштування;
- *об'єднання учасників військових дій*, що вирішують питання захисту прав цієї категорії громадян, надання моральної підтримки ветеранів і членів їх сімей [12].

Крім того, нагальним є формування нового контексту розвитку системи соціально значимих послуг для учасників БД, що передбачає:

по-перше, запровадження інтегрованих підходів до її організації та забезпечення функціонування, які полягають у застосуванні різних аспектів інтеграції на рівні формування політики та розробки нормативно-правових актів, планування послуг, вибору та використання сукупності методів та технологій їх організації, безпосереднього надання послуг із залученням самих отримувачів послуг;

по-друге, формування багаторівневої інфраструктури послуг, зокрема, шляхом створення нової мережі закладів соціальної роботи, реструктуризація мережі соціальних закладів з переміщенням «центру ваги» на базовий рівень; впровадження механізмів автономності закладів; скорочення мережі окремих видів закладів та/чи їх розукрупнення з максимальним наближенням до отримувачів послуг.

На кожному управлінському рівні має створюватися власна інфраструктура послуг, у сфері відповідальності органів місцевого самоврядування кожного рівня має перебувати визначений перелік типів та видів соціальних об'єктів, що відповідатиме як потребам та інтересам учасників БД, так і умовам реформи децентралізації влади та управління.

Висновки до розділу 2.

1. Аналіз сучасного стану впровадження державної політики соціально-психологічної адаптації учасників БД засвідчив, що в Україні в цілому сформована система механізмів її впровадження. Водночас відмічається наявність низки проблем її нормативно-правового, інституційного та інфраструктурного забезпечення.

2. Продемонстровано, що в Україні функціонує розгалужена система нормативно-правових актів, які регулюють питання забезпечення соціально-психологічної адаптації учасників БД (більше сотні таких документів). Це стосується як спеціального законодавства, яке визначає систему пільг та гарантій учасникам БД, так і галузевого, що регулює окремі питання їх життєдіяльності.. Проте існують суттєві прогалини у правовому полі, серед яких, перш за все, слід назвати такі: недостатня визначеність основних засад державної політики; невизначена на законодавчому рівні система публічного управління у цій сфері; відсутня узгодженість спеціального та галузевого законодавства в частині підтримки учасників БД; недостатній рівень програмування заходів політики.

3. Доведено, що незважаючи на загалом сформований інституційний механізм державної політики у цій сфері, все ж існують недоліки його функціонування, а саме: обмеженість управлінських структур на базовому рівні, де власне і виникають соціальні проблеми, які потребують вирішення; відсутність координаційних структур, які б забезпечили міжвідомчу взаємодію, узгодженість між собою різних сфер політики. Обґрунтовано, що гостро постає проблема міжвідомчої координації, з огляду на дублювання

окремих функцій центральних органів виконавчої влади, з одного боку, та відсутність у переліку завдань Мінветеранів відповідних функцій, яке займає рівноцінне місце серед інших центральних органів влади.

4. Результати аналізу стану інфраструктурного забезпечення державної політики соціально-психологічної адаптації учасників БД дозволяють стверджувати, що в країні відмічається гранична недостатність соціальних закладів різного спрямування, які надають послуги соціально-психологічної адаптації та реабілітації учасників БД. Каталог постачальників послуг налічує лише 102 заклади санаторно-курортного лікування, 22 заклади психологічної реабілітації, 29 закладів професійної адаптації. Встановлено можливість надання послуг учасникам БД центрами соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді, однак рівень забезпечення ними на базовому рівні становить лише 2% від кількості населених пунктів. Відповідно ні за кількістю, ні за спрямованістю послуг така інфраструктура не відповідає наявним потребам учасників БД.

РОЗДІЛ 3.

ПРІОРИТЕТИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ УКРАЇНИ

3.1. Впровадження інтегрованої системи забезпечення соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій

Загально визнаним та високоефективним підходом до подолання соціальних проблем громадян, отже й учасників БД, є інтегрована система соціального захисту, відповідно забезпечення соціально-психологічної адаптації цієї категорії громадян. Її суть полягає в узгодженні, координації комплексу різних компонентів, які поєднуються один з одним та працюючи синхронно забезпечують цілісність розв'язання проблемних ситуацій, попередження та/чи усунення соціальних ризиків і вразливості громадян, зокрема учасників БД. Інтеграції може набувати різних форм: галузева чи секторна інтеграція; інтеграція функціональних компонентів чи організаційних рівнів [81].

Так, галузева інтеграція передбачає формування системи забезпечення соціально-психологічної адаптації учасників БД в рамках більш широкого набору напрямів соціально-економічної політики (політики праці та зайнятості, охорони здоров'я, політики соціального захисту, освітньої, житлової політики тощо).

Секторна інтеграція означає узгодження та встановлення взаємозв'язку між різними секторами в межах певної галузі, сфери державної політики. Наприклад, в межах соціального захисту учасників БД потребує інтеграції такі його складові як соціальне страхування, соціальна допомога, соціальної робота, соціальне обслуговування/надання послуг).

Функціональна інтеграція передбачає поєднання сукупності функціональних компонентів в межах кожної галузі та/чи сектору в єдиний діючий механізм, а саме правових рамок, організаційних структур та ресурсів[81].

Інтеграція організаційних рівнів полягає у взаємоузгодженні процесів забезпечення соціально-психологічної адаптації учасників БД між рівнем управління цими процесами та рівнем практичної діяльності, спрямованої на надання послуг цій категорії громадян. Тобто забезпечення соціально-психологічної адаптації учасників БД має здійснюватися на двох взаємопов'язаних рівнях:

- рівні «система», на якому забезпечується створення ефективної організаційної системи управління та взаємодії різних органів управління;

- рівні «людина», на якому соціально-психологічна адаптація учасників БД забезпечується шляхом впровадження інноваційних технологій соціальної роботи, зокрема кейс-менеджменту.

З огляду на багатоаспектний характер процесу інтеграції в кожному окремому випадку система забезпечення соціально-психологічної адаптації учасників БД може бути структурована по-різному. Однак задля здійснення успішної інтеграції світовою спільною доведено необхідність послідовного здійснення п'яти завдань з формування ключових елементів інтеграції, що сприятиме створенню ефективної інтегрованої системи забезпечення соціально-психологічної адаптації учасників БД (рис. 3.1.).

(1) Інтегроване врядування передбачає інтеграцію на рівні політики, забезпечення належного функціонування всіх компонентів системи; визначення на нормативно-правовому рівні основних обов'язків усіх учасників; створення інтегрованої організаційної структури;

(2) Інтегрована стратегія - процес гармонізації політики та програм, що мають взаємозв'язані цілі. Це загальний підхід для організації та реалізації заходів соціально-психологічної адаптації учасників БД, як вертикально в рамках однієї галузі, так і горизонтально у кількох галузях;

Рис. 3.1. Модель інтеграції системи соціально-психологічної адаптації учасників БД

Джерело: адаптовано до національних потреб на основі розробок міжнародних організацій [81]

(3) Інтегровані процеси - набір методів та процесів для надання послуг: єдина інформаційна система управління; програмно-цільове бюджетування; міжвідомча та міждисциплінарна взаємодія; єдиний формат оцінки потреб; єдина програма підготовки та підвищення кваліфікації кадрів тощо;

(4) Інтегровані технології, зокрема застосування в системі соціальної роботи технології ведення випадку (кейс-менеджмент) як інструмент інтеграції.

(5) Інтегровані послуги. Фундаментальним елементом більшості моделей інтегрованих послуг є єдиний вхідний пункт. Потрапляння особи в систему соціального захисту через фронт-офіс неминує пов'язує її з потрібним спектром послуг. Така система забезпечує спільну відповідь на проблему, максимізує ефективність використання ресурсів та спрощує процес прийняття управлінських рішень.

Адаптувавши до вітчизняних умов результати розробок міжнародних організацій щодо впровадження інтегрованих систем соціального захисту [81], можливим є виділення п'яти основних вимог, дотримання яких забезпечить сформувати ефективну систему забезпечення соціально-психологічної адаптації учасників БД, підвищити її дієвість та ефективність.

Перше. На рівні вироблення державної політики слід забезпечити функціонування усіх складових публічного управління, а саме:

- закріплення на рівні законів та інших нормативно-правових актів взаємоузгоджених повноважень усіх суб'єктів політики;

- створення інтегрованої організаційної структури управління системою соціально-психологічної адаптації учасників БД та здійснення практичної діяльності у цій сфері;

- впровадження якісної системи стандартів надання послуг учасникам БД та членам їх родин, здійснення систематичного моніторингу їх якості;

- формування інтегрованої ресурсної бази забезпечення соціально-психологічної адаптації учасників БД, що має враховуватися у процесі вироблення державної політики у цій сфері в цілому.

Друге. Стратегічне планування державної політики соціально-психологічної адаптації учасників БД покликане передбачати процес збалансування державних соціальних програм, що мають взаємозв'язані цілі у сфері соціально-психологічної адаптації учасників БД. Тобто має бути сформована цілісна система стратегічного планування для організації та виконання заходів державної політики як вертикально в рамках однієї галузі/сектору, так і горизонтально, у різних галузях.

Третє. Система соціально-психологічної адаптації учасників БД має включати такий набір методів та процесів, які б узгоджували між собою усі галузі, пов'язані із забезпеченням соціально-психологічної адаптації учасників БД та складових публічного управління в межах однієї такої сфери. На думку експертів міжнародних організацій, таким інтегруючим елементом виступає наявність єдиної інформаційної системи управління, яка спроможна забезпечити поглиблення інтеграції та взаємодії усіх суб'єктів державної політики та усіх учасників практичної діяльності, координації діяльності різних структур управління та впровадження державних програм. Ще одним таким процесом виступає програмно-цільовий метод бюджетування на усіх управлінських рівнях. Це дозволяє забезпечити

взаємозв'язок між різними складовими системи забезпечення соціально-психологічної адаптації учасників БД – охорони здоров'я, праці та зайнятості, освіти, соціального захисту. Ще одним таким методом/процесом є створення дієвої системи міжвідомчої (між структурами різних відомств) та міждисциплінарної (між фахівцями різного професійного профілю) взаємодії у процесі формування та впровадження державної політики соціально-психологічної адаптації учасників БД, забезпечення правових та соціальних гарантій, організації та надання послуг учасникам БД та членів їхніх сімей.

Четверте. Для формування інтегрованої системи забезпечення соціально-психологічної адаптації учасників БД необхідним є застосування таких технологій, які виступають інструментами інтеграції. Світова практика засвідчує, що найбільш прийнятною технологією в системі соціального захисту різних категорій населення, в тому числі учасників БД, виступає кейс-менеджмент або його український відповідник – ведення випадку як спосіб здійснення соціальної роботи. Як показують результати нашого дослідження, така практика існує в частині здійснення психологічної реабілітації учасників бойових дій та інших категорій військовослужбовців. Однак вона обмежується виключно в межах роботи центрів соціально-психологічної реабілітації ветеранів. Проте забезпечення розвитку технологій інтеграції зумовлює необхідність застосування цієї технології в межах вирішення й інших соціальних проблем учасників БД. А це, своєю чергою, потребує реформування системи соціальної роботи в Україні, зміни підходів до її змістовного наповнення, використання нових форм, технологій та методів здійснення, формування відповідної інфраструктури. Більш детально це питання буде розглянуто у наступному параграфі роботи.

П'яте. Важливим завданням є застосування елементів встановлення взаємозв'язку між різними видами публічних послуг учасникам БД та членам їхніх родин, які надаються в межах різних напрямів соціально-економічної політики. Основним інтегруючим елементом у цьому напрямі є застосування принципу «єдиного вікна». Цей принцип допомагає уникнути проблем

дублювання функцій, забезпечення комплексності задоволення різноманітних потреб учасників БД, оскільки максимізує ресурси та спрощує прийняття управлінських рішень. Крім того, цей принцип допомагає забезпечити своєчасне, гнучке і спільне реагування публічних організацій на наявні проблеми учасників БД. Запровадження цього принципу може здійснюватися у двох напрямках. З одного боку, має існувати єдиний фронт-офіс надання публічних послуг. В українській практиці у якості таких офісів функціонує досить розгалужена мережа центрів надання адміністративних послуг, які дедалі більше надають не лише суто адміністративні послуги, але й послуги соціального спрямування. З іншого боку, цей принцип означає, що «невірних дверей» не буває. Іншими словами, куди б учасник БД не звернувся, він буде належним чином поінформований або спрямований «за належністю» до відповідних служб, закладів чи установ. А це можливо завдяки дієвій та ефективній міжвідомчій та/чи міждисциплінарній взаємодії.

Слід також зауважити, що для запровадження повноцінної інтегрованої системи соціально-психологічної адаптації учасників БД важливо забезпечити ставлення до цієї категорії військовослужбовців як до активних суб'єктів власного життя, а не просто споживачів послуг. Відтак потребує все більшого їх залучення у процеси вирішення власних проблем, активізації їх власного потенціалу, а також участі у формуванні та реалізації державної політики соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій.

Крім дотримання визначених вище вимог, побудова інтегрованої системи забезпечення соціально-психологічної адаптації учасників БД вимагає визначення ключових правил, відповідно до яких має діяти кожний компонент системи на кожному рівні, в межах кожного процесу, та які дозволять забезпечити однаковість у прийнятті управлінських рішень, системність, послідовність та узгодженість дій у процесі соціально-психологічної адаптації учасників БД.

принцип солідарності – базується на спільності інтересів, єдності дій, розподілі відповідальності задля досягнення прав учасників БД та можливостей їх реалізації;

принцип субсидіарності – позначає державну підтримку для самопомоги; втручання органів влади лише при нестачі індивідуальних ресурсів самих учасників БД, збільшення повноважень та ресурсів у напрямку «зверху – донизу», формування політики у напрямку «знизу – догори»;

принцип інтеграції - полягає в забезпеченні координації діяльності людей, процесів, інструментів, технологій тощо з метою забезпечення ефективності системи забезпечення соціально-психологічної адаптації учасників БД;

принцип соціальної справедливості, який забезпечує попередження соціальної нерівності; створення рівних можливостей соціального захисту; забезпечення рівного доступу до ресурсів як постачальників, так і отримувачів послуг;

принцип належного врядування (Good Governance), що містить у собі вісім основних характеристик, які в цілому передбачають рівний та повний доступ до соціальних благ учасників БД; цілковитий захист їх прав; врядування за участі цієї категорії громадян; прозорість прийняття рішень; спрямованість на результат та ефективне використання ресурсів; підзвітність владних структур, приватного сектору та організованої громадськості перед учасниками БД;

принцип соціального включення, що передбачає забезпечення рівних умов державної підтримки учасників БД; ставлення до них як до активних суб'єктів власного життя, а не як до споживачів державних преференцій.

3.2. Планування як координаційний інструмент системи забезпечення соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій

Планування виступає одним із важливих інструментів підвищення координованості та прогнозованості дій органів влади, суб'єктів соціальної роботи та надавачів послуг, досягнення принципу збалансованості інтересів та встановлення партнерства між владою, бізнесом і громадянським суспільством.

На сьогодні функціонує кілька систем планування, серед яких провідне місце займає стратегічне планування. Стратегічне планування передбачає визначення цілей і завдань, спрямованих на досягнення бажаних результатів в умовах нестійкого внутрішнього і зовнішнього соціально-економічного й політичного середовища, і, на відміну від довгострокового планування, розраховане на нестабільне навколишнє середовище, можливу зміну чинників розвитку, які важко спрогнозувати. Запровадження стратегічних документів покликане визначати та нормативно закріплювати загальнодержавні пріоритети, пріоритети для окремо взятих регіонів і важливих сфер суспільного життя, економічного й соціального розвитку.

Однак результати аналізу нормативно-правового забезпечення державної підтримки учасників БД засвідчив про відсутність практики розробки стратегічних документів, покликом визначати та нормативно закріплювати пріоритети та довгострокову політику соціально-психологічної адаптації учасників БД. Натомість впроваджується низка стратегічних документів, спрямованих на вирішення тих чи інших соціальних проблем, та стратегій реформ окремих галузей соціогуманітарної сфери, серед яких Стратегія реформування системи надання соціальних послуг (розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.08.2012 № 556-р); Стратегію подолання бідності (розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.03.2016 № 161-р), прийнята з метою поетапного зниження в Україні масштабу бідності, соціального відчуження та запровадження нових механізмів її запобігання.

Відтак актуалізується необхідність унормування та розвитку практики впровадження соціально орієнтованих стратегій різного управлінського рівня, які забезпечуватимуть комплексність, системність у виборі пріоритетів

та виступатимуть логічною основою для подальшої розробки цільових програм соціально-психологічної адаптації учасників БД.

Складовою загальної ієрархії державного планування виступає програмно-цільове планування, яке регулюється Законом України «Про державні цільові програми», частково Законом України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного та соціального розвитку України». Запроваджено уніфікований порядок розроблення та виконання державних цільових програм (постанова КМУ від 31.01.2007 № 106 із змінами) та методичні рекомендації щодо проведення оцінки економічної і соціальної ефективності їх виконання (наказ Міністерства економіки України від 24.06.2010 № 742). Слід відмітити, що програмно-цільовий підхід отримав широке розповсюдження у зарубіжній практиці управлінської діяльності, оскільки розв'язання соціально-економічних проблем за допомогою цільових програм підвищує ефективність управління сфери соціального захисту вразливих верств населення, в тому числі учасників БД.

Як справедливо зауважують вітчизняні фахівці, переваги програмного підходу в плануванні соціального розвитку у тому, що об'єкт планування тут не ототожнюється з яким-небудь певним елементом організаційної структури управління. Цей підхід міжгалузевий, позавідомчий, а тому дає змогу при підготовці планових рішень врахувати такі важливі взаємозв'язки, які у разі застосування галузевого підходу не враховуються або можуть бути враховані лише частково.

При цьому в умовах жорстких бюджетних обмежень координація діяльності виконавчих органів місцевого самоврядування в питаннях планування розвитку залишається надзвичайно важливою складовою. Застосування програмно-цільового методу у процесі формування інтегрованої системи соціального захисту може також слугувати ефективним інструментом наближення стратегічних цілей до щоденних завдань та заходів, які реалізуються органами місцевого самоврядування.

Однак використання цього інструменту практично зведено до мінімуму, що підтверджує лише реалізація Державної цільової програми з медичної, фізичної реабілітації та психосоціальної реадaptaції постраждалих учасників Революції Гідності, учасників АТО та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, на період до 2023 року [54]. Відповідно, має бути продовжена практика реалізації цільових програм з одночасним удосконаленням механізму їх розробки та оцінювання.

Водночас програмування на усіх управлінських рівнях має узгоджуватися із бюджетним процесом, що зумовлює необхідність визначення чітких взаємозв'язків цільових та бюджетних програм у процесі програмно-цільового бюджетування (рис. 3.2.).

Рис. 3.2. Взаємозв'язок стратегічного, цільового та бюджетного планування

Джерело: за інформацією Інституту бюджету та соціально-економічних досліджень

Крім того, програмно-цільовий метод формування бюджету відмічається цілою низкою переваг. Зокрема, він заохочує обговорення якості та ефективності програм, допомагає спрямовувати ресурси на програми, які забезпечують досягнення результатів, та призупинити фінансування програм, що не забезпечують належних результатів. При застосуванні програмно-цільового методу бюджетування заходи щодо покращення соціального обслуговування учасників БД можуть розглядатися комплексно із урахуванням взаємозв'язку між різними сферами соціального захисту – соціальними послугами, медичним обслуговуванням, професійно-

освітньою діяльністю, соціальною роботою. Програмний метод також дає можливість детально і конкретно розписати заходи щодо залучення додаткових коштів (спеціальний фонд), включаючи платні послуги та благодійну допомогу буде сприяти розвитку послуг на рівні громади, підвищення їх якості та доступності, гарантованості моніторингу та контролю з боку уповноважених осіб органів публічної влади.

Таким чином, створення цілісної системи планування, моніторингу та оцінки реалізації державної політики соціально-психологічної адаптації учасників БД вимагає реформування системи взаємопов'язаних і взаємоузгоджених програмних і стратегічних документів, визначення типів, ієрархії, підпорядкованості, періоду і ступеня деталізації планування, розподілу повноважень як у частині розроблення й затвердження таких документів, так і відповідальності за їх виконання. Відтак зумовлюється необхідність удосконалення та законодавчого закріплення методології планувальної діяльності в системі управління в цілому, та у досліджуваній сфері зокрема, перегляду й систематизації чинних процедур підготовки програмних і стратегічних документів державної політики, які б визначали єдині стандарти їх підготовки, зв'язок між планувальними документами різних територіальних рівнів управлінської діяльності, системи моніторингу та оцінювання.

Ключовими елементами довгострокового планування мають виступати стратегія розвитку України та узгоджені з її пріоритетами державні стратегії соціального розвитку. З огляду на відсутність єдиного цілісного стратегічного плану соціально-психологічної адаптації учасників БД виникає необхідність формування та впровадження стратегічних пріоритетів державної політики щодо створення належних умов для повного доступу всіх громадян до соціальних прав з додатковою підтримкою уразливих категорій, виявлення й усунення дискримінації та подвійних стандартів. Своєю чергою, такий стратегічний план повинен конкретизуватися у стратегіях окремих соціальних реформ та/чи вирішення окремих соціальних проблем, які

встановлюватимуть цілі, завдання та показники результатів за напрямками державної політики у межах визначеної сфери відповідальності, тобто необхідним є дотримання ієрархічної підпорядкованості окремих стратегій реформ загальній стратегії розвитку соціальної сфери.

Розбудову системи стратегічного планування слід здійснювати одночасно із впровадженням середньострокового програмно-цільового планування, що тісно пов'язане з бюджетним процесом. Взаємозв'язок між програмними документами має полягати в дотриманні такого принципу, коли завдання стратегій визначають цілі відповідних цільових програм; своєю чергою, завдання цільових програм мають виступати цілями бюджетних програм.

Важливим є супровід процесу планування розвитку системи соціально-психологічної адаптації учасників БД здійсненням регулярного комплексного та галузевого (функціонального) аналізу ефективності й доцільності видатків, моніторингу та оцінки результатів виконання бюджетів програм. Тобто має забезпечуватися ефективна оцінка показників результативності цих програм з метою своєчасного прийняття управлінських рішень, спрямованих на корегування діяльності органів влади та управління для досягнення стратегічних і програмних цілей. При цьому система результативних показників має бути орієнтованою на висвітлення обсягу та якості надання публічних послуг учасникам БД і рівня задоволення ними їх отримувачів.

Такі підходи до планування мають застосовуватися на усіх управлінських рівнях. Відповідно змістовне наповнення регіональних та управлінських рівнях. Відповідно змістовне наповнення регіональних та місцевих стратегічних і програмних документів здійснюватиметься на основі необхідності вирішення наявних соціальних проблем і потреб конкретних територій та з урахуванням загальнодержавних пріоритетів.

Загалом синхронізоване стратегічне планування розвитку на всіх територіальних рівнях, узгоджене законодавче забезпечення планувальних процесів і впровадження властивого кожному суб'єкту інструментарію

впливу на процеси соціально-психологічної адаптації учасників БД сприятиме чіткій координації формування та здійснення відповідної політики держави.

3.3. Реформування соціальної роботи як складової соціального захисту учасників бойових дій та членів їх сімей

Соціальна робота відповідно до національного законодавства є видом професійної діяльності, що передбачає комплекс заходів, спрямований на попередження, мінімізацію складних життєвих обставин, захист людини, посилення її здатності реалізовувати свій життєвий потенціал [44]. Вона передбачає здійснення трьох ключових форм роботи попередження складних життєвих обставин, їх мінімізація та захист людини, кожна з яких містить у собі інтегруючий потенціал. Водночас, як зазначалося у попередній частині роботи, в Україні на законодавчому рівні врегульовано питання здійснення соціальної роботи з дітьми, молоддю та сім'ями. Хоча окремими нормативно-правовими актами й передбачається розширення спектру отримувачів послуг соціальної роботи, вважаємо, що питання охоплення учасників бойових дій та членів їхніх родин соціальною роботою має бути офіційно унормоване.

Тобто актуалізується необхідність у цілому реформування системи соціальної роботи, функціонування механізмів публічного управління її розвитком з урахуванням загальних підходів до формування соціальної інфраструктури.

Зокрема, посилаючись на чинні норми законодавства про соціальну роботу, можна сформувати комплекс різних видів і форм роботи соціальних служб з досліджуваною категорією громадян (табл. 3.1.)

Таблиця 3.1.

Основні види та форми соціальної роботи з учасниками бойових дій та членами їхніх сімей

	Попередження	Мінімізація,	Захист
--	---------------------	---------------------	---------------

	проблем	подолання кризових явищ	
Що слід робити?	<ul style="list-style-type: none"> - інформування - облік учасників БД - консультування - реалізація соціальних програм та проектів, - організація діяльності клубів, об'єднань учасників БД - заходи з активізації життєвого потенціалу - інформування - виявлення - облік - консультування - реалізація соціальних програм, проектів, організація діяльності клубів, об'єднань - заходи з активізації життєвого потенціалу 	<ul style="list-style-type: none"> - соціальна підтримка (соціальні виплати, допомоги, пенсії, компенсації, пільги, інші соціальні гарантії) - надання соціальних послуг 	Здійснення комплексу заходів з: <ul style="list-style-type: none"> - відновлення порушених прав учасників БД; - встановлення відповідальності за порушення цих прав (санкції)
Хто має здійснювати визначенні заходи?	<ul style="list-style-type: none"> - соціальні служби, - фахівці із соціальної роботи, - працівники освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, - осередки громадських ветеранських організацій, тощо 	<ul style="list-style-type: none"> - фахівець із соціальної роботи, - міждисциплінарна команда, яка формується залежно від ситуації: медичний працівник, реабілітолог, психолог, соціальний робітник, представник громадської організації, інші спеціалісти 	<ul style="list-style-type: none"> - фахівець із соціальної роботи, - представники поліції, служби надзвичайних ситуацій, - адвокати, - активісти громадських організацій (залежно від ситуації)
Яким чином здійснюється робота?	<ul style="list-style-type: none"> - здійснення фахівцями своєї професійної діяльності - інтеграції зусиль в рамках програм, проектів, реалізації спільних заходів 	<ul style="list-style-type: none"> - кейс-менеджмент (ведення випадку) - надання публічних послуг (залежно від ситуації) 	<ul style="list-style-type: none"> - ведення випадку - кризове втручання - надання притулку - представництво інтересів - медіація (вирішення конфліктів) - посередництво - корекційні програми

Варто зауважити, що посилення здатності учасників БД долати складні життєві обставини та реалізовувати свій життєвий потенціал забезпечується в межах здійснення усіх вищезазначених заходів.

В межах здійснення кожної форми соціальної роботи забезпечується формальна (шляхом створення відповідних команд) чи неформальна (у процесі повсякденної практичної діяльності) міждисциплінарна взаємодія.

Крім того, ключовим атрибутом здійснення соціальної роботи виступає застосування технології ведення випадку (кейс-менеджмент) як універсального способу організації надання соціальних послуг отримувачу різними надавачами, отже організації надання інтегрованих послуг.

Систему соціальної роботи слід розглядати як окрему ланку соціальної інфраструктури. Вирішення цього питання потребує відповідного нормативно-правового врегулювання, що відіграватиме важливу роль в інтеграції заходів соціального захисту. Виникає потреба загалом у реформуванні системи соціальної роботи, створення та забезпечення функціонування механізмів публічного управління її розвитком.

Проте наявна інфраструктура соціальної роботи є централізованою вертикаллю центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, переважно обласного та районного рівня. Такі заклади практично відсутні на рівні територіальних громад [44]. Відтак потребує кардинальної зміни мережа цього типу закладів і у територіальному, і функціональному вимірі (рис. 3.3.).

Рис. 3.3. Модель реформування інфраструктури соціальної роботи

Джерело: складено за [83]

На базовому рівні мають створюватися соціальні служби громади, які будуть вирішувати проблеми та задовольняти потреби населення шляхом здійснення соціальної роботи, кейс-менеджменту учасників БД, надавати та замовляти для них послуги, здійснювати координацію та взаємодію з різними надавачами послуг, забезпечувати моніторинг їх надання в громаді.

Відповідно наявність такої служби сприятиме підвищенню спроможності громади задовольняти соціальні потреби своїх мешканців.

На районному рівні слід реорганізувати районні такі центри в центри моніторингу соціальної роботи, основним спрямуванням діяльності яких має бути участь у визначенні потреб відповідних територій у соціальних послугах, моніторинг здійснення соціальної роботи в громаді, оцінка якості кейс-менеджменту, доступності та якості соціальних послуг, які надаються на базовому та районному рівні відповідно до встановлених стандартів.

На обласному рівні потрібно створювати інформаційно-ресурсні центри соціальної роботи, до функцій яких мають належати: визначення потреб регіону у соціальних послугах, методичного забезпечення соціальної роботи та розвитку соціальних послуг в регіоні, підвищення професійної компетентності працівників соціальних служб та закладів надання послуг, підготовки та підвищення кваліфікації вузькоспеціалізованих надавачів послуг, оцінка доступності та якості соціальних послуг, які надаються на рівні регіону [36, с. 387].

Для практичного здійснення запропонованих пропозицій необхідно здійснити низку заходів нормативно-організаційного та ресурсного характеру.

Так, існує потребу у розробці нової редакції закону про соціальну роботу задля реформування цього виду діяльності в країні. Зокрема, потрібно:

- визначити нові засади державної політики у цій сфері,
- унормувати відповідну систему управління, формування інфраструктурної мережі соціальної роботи,
- визначити порядок їх створення та умови функціонування:
- закріпити механізми фінансування та державної підтримки їх діяльності,
- встановити нормативи кадрового забезпечення;

- закріпити функції, умови соціально-правового захисту та забезпечення професійного розвитку фахівців із соціальної роботи тощо.

Низка організаційних заходів реформування системи соціальної роботи має забезпечуватися відповідно до етапів реформування територіальної організації влади [36, с. 389].

Спочатку слід створити мережу соціальних служб на рівні територіальних громад, забезпечити передачу цим установам функцій районних закладів та посилити їх кадровий потенціал.

Потім, необхідно провести реорганізацію районних та обласних центрів соціальних служб із максимальним збереженням їхньої матеріально-технічної бази та кадрових ресурсів.

Ресурсне забезпечення реформування соціальної роботи передбачає здійснення низки заходів, спрямованих на посилення кадрового потенціалу територіальних громад, передусім шляхом підвищення обізнаності посадових осіб місцевого самоврядування з питань соціальної роботи, її організації та здійснення в громаді; запровадження відповідних тренінгових курсів підвищення професійної компетентності керівників, провідних фахівців та представників громадського сектору, розробки та поширення відповідних інформаційно-методичних матеріалів.

Висновки до розділу 3.

1. Зважаючи на критичну недосконалість державної політики соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій, необхідність кардинальних змін процесів її формування та реалізації, запропоновано та обґрунтовано адаптувати модель інтегрованої системи соціального захисту, розробленої експертами окремих інституцій ООН. Для цього слід дотримуватися п'яти основних вимог, що забезпечить сформувати ефективну систему забезпечення соціально-психологічної адаптації учасників БД, підвищити її дієвість та ефективність, а саме:

1). на рівні вироблення політики слід, перш за все, законодавчо закріпити взаємоузгоджені повноваження усіх суб'єктів політики та створити інтегровану організаційну структуру управління;

2). на рівні планування політики: сформувати цілісну систему стратегічного програмування;

3). на рівні процесу реалізації політики – створити систему міжвідомчої (між структурами різних відомств) та міждисциплінарної (між фахівцями різного професійного профілю) взаємодії;

4). на рівні практичної діяльності з учасниками БД – застосування кейс-менеджмент або його український відповідник – ведення випадку як спосіб здійснення соціальної роботи, що потребує зокрема в цілому реформування системи соціальної роботи;

5). на рівні надання послуг – забезпечити взаємозв'язок між різними видами публічних послуг.

При цьому, для запровадження повноцінної інтегрованої системи соціально-психологічної адаптації учасників БД важливо забезпечити ставлення до цієї категорії військовослужбовців як до активних суб'єктів власного життя, а не просто споживачів послуг, тобто ширшого залучення у процеси вирішення власних проблем, активізації їх власного потенціалу, участі у формуванні та реалізації державної політики.

2. Доведено необхідність удосконалення системи планування розвитку системи соціально-психологічної адаптації учасників БД. Вироблено основні засади створення цілісної системи планування, моніторингу та оцінки впровадження державної політики соціально-психологічної адаптації учасників БД. Обґрунтовано необхідність синхронізованого стратегічного планування на всіх територіальних рівнях, узгодженість законодавчого забезпечення планувальних процесів і впровадження властивого кожному суб'єкту інструментарію впливу на процеси соціально-психологічної адаптації учасників БД, що сприятиме чіткій координації формування та здійснення відповідної політики держави.

3. Розроблено та обґрунтовано пропозиції щодо реформування соціальної роботи як складової соціального захисту учасників БД та членів їхніх сімей. Зокрема, запропоновано сформувати багаторівневу інфраструктуру послуг учасників БД шляхом зміни підходів до класифікації складу соціальної інфраструктури, формування оптимальної інфраструктури у сфері соціального захисту, передусім, через створення нової мережі закладів соціальної роботи. Розроблено пропозиції щодо практичного впровадження запропонованих заходів.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснено теоретичне обґрунтування пріоритетів удосконалення державної політики соціально-психологічної адаптації учасників БД в Україні та розробка на цій основі практичних рекомендацій органам публічної влади. Отримані наукові результати дозволяють сформулювати такі висновки і практичні рекомендації:

1. На основі аналізу вітчизняної і зарубіжної наукової літератури, наукових розробок проблеми в теорії публічного управління та адміністрування розкрито сутність процесів соціально-психологічної адаптації учасників БД як об'єкта управлінського впливу. Обґрунтовано, що соціально-психологічну адаптацію доречно розглядати як взаємообумовлений процес пристосування, з одного боку, учасника БД до соціального середовища, прийняття його норм і цінностей, з іншого, – суспільства до потреб цієї категорії громадян через задоволення цих потреб.

З урахуванням наявних підходів до визначення сутності та змісту державного впливу на процеси соціально-психологічної адаптації різних категорій військовослужбовців, зроблено спробу дати визначення державної політики соціально-психологічної адаптації учасників БД, яку запропоновано розглядати його як напрям дій органів публічної влади, спрямований на створення умов для задоволення потреб та розширення можливостей учасників бойових дій в усіх сферах життя, їх пристосування до умов, норм та цінностей соціального середовища, мінімізації та/чи подолання ризиків асоціальних проявів серед цієї категорії населення.

Окреслено загальний механізм реалізації державної політики щодо забезпечення соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій. З'ясовано, що для успішності процесів соціально-психологічної адаптації учасників БД система інструментів державної політики має включати сукупність заходів правового, соціального, економічного, соціально-психологічного, соціально-медичного характеру: а саме встановлення

правових гарантій, здійснення соціального захисту, професійної адаптації, медичної та психологічної реабілітації тощо.

Доведено, що здійснення такого комплексу заходів потребує чіткого узгодження цієї сфери політики з іншими напрямками діяльності держави, зокрема політики зайнятості та праці, соціального захисту, охорони здоров'я, податкової, житлової та освітньої політики тощо. Відповідно має забезпечуватися чітка інтеграція різних напрямів державної політики для досягнення бажаних результатів.

2. За результатами порівняльного аналізу національних систем державної підтримки учасників бойових дій зроблено висновок, що Україна загалом дотримується загальних принципів і підходів у здійсненні державної політики у цій сфері. Водночас обґрунтовано, що в країні і надалі має формуватися власна модель державного впливу на процеси соціально-психологічної адаптації учасників БД з урахуванням фінансових можливостей держави. Разом з тим, слід врахувати окремі зарубіжні практики: комплексність надання допомоги учасникам бойових дій, ширше впроваджувати ринкових способів підтримки військовослужбовців.

3. Виявлено основні недоліки й проблеми формування та впровадження державної політики соціально-психологічної адаптації учасників БД в Україні, її нормативно-правового, інституційного та інфраструктурного забезпечення. Доведено, що попри наявність розгалуженої системи нормативно-правових актів, які регулюють питання забезпечення соціально-психологічної адаптації учасників БД, існують суттєві прогалини у правовому полі, серед яких: недостатня правова визначеність основних засад державної політики; невизначена на законодавчому рівні система публічного управління у цій сфері; відсутність узгодженість спеціального та галузевого законодавства в частині підтримки учасників БД; недостатній рівень програмування заходів політики. З'ясовано недоліки функціонування інституційного механізму державної політики у цій сфері: обмеженість управлінських структур на базовому рівні; відсутність координаційних

структур, які б забезпечили міжвідомчу взаємодію; дублювання окремих функцій центральних органів виконавчої влади тощо. Продемонстровано граничну недостатність соціальних закладів різного спрямування, які надають послуги соціально-психологічної адаптації та реабілітації учасникам БД, що ні за кількістю, ні за спрямованістю послуг не відповідає наявним потребам цієї категорії осіб.

4. Запропоновано модель інтегрованої системи забезпечення соціально-психологічної адаптації учасникам БД як одного з пріоритетних напрямів удосконалення державної політики у досліджуваній сфері. Обґрунтовано, що побудова такої моделі потребує дотримання п'яти основних вимог: (1) законодавчого закріплення взаємоузгоджуваних повноважень усіх суб'єктів політики та створення інтегрованої організаційної структури управління; (2) формування цілісної системи стратегічного програмування та планування процесів розвитку системи соціально-психологічної адаптації учасникам БД; (3) створення системи міжвідомчої (між різними структурами) та міждисциплінарної (між фахівцями різного професійного профілю) взаємодії; (4) реформування системи соціальної роботи, застосування кейс-менеджменту як способу здійснення соціальної роботи з учасниками БД; (5) забезпечення взаємозв'язку між різними видами публічних послуг. При цьому, актуалізовано важливість забезпечити ставлення до цієї категорії військовослужбовців як до активних суб'єктів власного життя, а не просто споживачів послуг, тобто ширшого залучення у процеси вирішення власних проблем, активізації їх власного потенціалу, участі у формуванні та реалізації державної політики.

5. Розроблено пропозиції щодо реформування соціальної роботи з учасниками бойових дій та членами їхніх сімей. Зокрема, запропоновано сформувати багаторівневу інфраструктуру послуг учасникам БД шляхом зміни підходів до класифікації та складу соціальної інфраструктури, формування оптимальної інфраструктури у сфері соціального захисту, передусім, через створення нової мережі закладів соціальної роботи.

Зроблено пропозиції щодо практичного впровадження запропонованих заходів.

Результатів проведеного дослідження дають також змогу сформулювати практичні рекомендації органам державної влади та місцевого самоврядування. Основними з них є такі:

- внести зміни до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» для визначення системи управління у цій сфері;
- розробити та прийняти нову редакцію Закону про соціальну роботу з метою створення можливостей для забезпечення належної соціальної підтримки учасників бойових дій.

Зазначені висновки та пропозиції є методологічним підґрунтям для практичного впровадження змін у систему публічного управління процесами соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій та подальших наукових досліджень у цій сфері знань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми соціально-правового статусу осіб, постраждалих під час проведення АТО : зб. матеріалів всеукр. наук-практ. конф. (19 квіт. 2017 р.) / Акад. праці, соц. відносин і туризму, Всеукр. громад. об-ня "Вільні" ; [упоряд.: Журавель Я. В., Ховпун О. С.] ; за заг. ред. Т. Семигіної, О. Ховпуна, Я. Журавля. Київ : АПСВТ, 2017. 96 с.
2. Алешенко В. І. Євроатлантичні стандарти. *Військо України*. 2006. № 9. С. 6-9.
3. Бакуменко В. Д., Башкатов В. М. Виділення системних характеристик (типів і видів) механізмів державного управління. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Управління*. 2013. Вип. 1. С. 6-14.
4. Басараб С. Обличчям до військових. *Військо України*. 2015. URL: <http://viysko.com.ua/journal-online/obly-chchyam-do-vijs-kovy-h/> (дата звернення: 15.01.2022)
5. Блажівський М. І. Поняття адаптації у сучасній науковій літературі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ: Серія психологічна*, 2014. № 1. С. 233-242.
6. Блінов О. А. Види та напрямки психологічної допомоги психотравмованим військовослужбовцям. *Вісник Національного університету оборони України. Зб-к наук. праць*. 2014. Вип (4). С. 168-175.
7. Бриндіков Ю. Л. Теорія та практика реабілітації військовослужбовців – учасників бойових дій в системі соціальних служб: дис. ... д-ра. пед. н. : 13.00.05. Хмельницький, 2018. 559 с.
8. Вдовиченко Т. В. Соціальна та професійна адаптація звільнених військовослужбовців як об'єкт фінансового забезпечення. *Світ фінансів*. 2017. Вип. 1. С. 166-180.
9. Ворона П. В., Кривошеев В. М. Зарубіжний досвід соціально-психологічної реабілітації учасників бойових дій: на прикладі США. *Науково-практичне забезпечення децентралізації надання послуг в*

об'єднаних територіальних громадах. Матеріали наук.-практ. конф. Київ, ІПК ДСЗУ, 2018. С. 305-309.

10. Ворона П. В. Шляхи соціальної реабілітації учасників українсько-російської війни на Сході України: зарубіжний досвід. *Вісн. НАДУ. Серія «Державне управління»*. 2018. № 3 (90). С. 55 – 62.

11. Ганцюк Т. До проблеми визначення елементів комплексного механізму державного управління. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 3. С. 17-26.

12. Гордієнко Є. П. Механізми реалізації державної політики соціального захисту учасників бойових дій в Україні: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02. Харків, 2021. 20 с.

13. Гусак О. Г. Світовий досвід вироблення державної політики щодо формування міжпрофесійної мобільності військовослужбовців. *Державне будівництво*. 2008. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2008_1_75

14. Дацюк І. П. [15. Деякі питання Міністерства у справах ветеранів: постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2018 № 1175 \(із змінами\). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1175-2018-%D0%BF#n12> \(дата звернення: 15.06.2022\)](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Механізми соціального захисту військовослужбовців у трансформаційному суспільстві : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 ; Донец. держ. ун-т упр. Донецьк, 2010. 20 с.</p></div><div data-bbox=)

16. Енциклопедичний словник з державного управління / [уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.] / за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. 820 с.

17. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / за наук. ред. : Ю. В. Ковбасюка та ін. К. : НАДУ, 2011.

18. Єна А. І., Маслюк В. В., Сергієнко А. В. Актуальність і організаційні засади медико-психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції. *Науковий журнал МОЗ України*. 2014. № 1. С. 5-16.

19. Зайнятість ветеранів війни: Дослідження Департаменту праці США. 2012: URL: <http://www.bls.gov/news.release/pdf/dissup.pdf> (дата звернення: 15.01.2022)

20. Закон про прийом звільнених солдатів (1994 р.) URL: http://www.nevo.co.i/law_html/law01/150_023.htm (дата звернення: 05.08.2022)

21. Інформаційна довідка щодо функціонування у різних державах міністерств у справах ветеранів / Українська спілка ветеранів Афганістану. URL: <http://www.usva.org.ua> (дата звернення: 15.07.2022)

22. Кожна громада може отримати від держав до 2 млн. грн. на розвиток соціальних послуг в рамках пілотного проекту / Портал «Децентралізація». URL: decentralization.gov.ua/news/13790 (дата звернення: 25.07.2022)

23. Кокурн О.М. Психофізіологія. Навчальний посібник. К: Центр навчальної літератури, 2006. 184 с.

24. Кондратенко О. О. Загальні засади нормативно-правового забезпечення державного управління у сфері соціального захисту учасників антитерористичної операції та членів їх сімей. *Вісник НАДУ*. 2015. № 4. С. 113-120.

25. Конституція України / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/main/254к/96-вр> (дата звернення: 16.10.2022).

26. Кравченко К. О. Соціально-психологічні детермінанти виникнення бойового стресу у військовослужбовців - учасників антитерористичної операції: канд. псих. наук: 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах». НУЦЗУ. Харків. 2017. 249 с.

27. Кравченко М. В. Система соціального захисту населення як об'єкт державної політики: методологія та практика : монографія. Київ, 2012. 451 с.

28. Кривошей В. М. Досвід діяльності Міністерства ветеранів США щодо соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій. Публічна служба в модерній державі: матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 100- річчю державної служби України (м. Київ, 13 червня 2018 р.) К.: ІПК ДСЗУ, 2018. С. 162-168.

29. Кривошей В. М. Європейські моделі державної політики у сфері соціальної адаптації та соціального захисту учасників бойових дій. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. № 14. 2019. Дніпро – Одеса. С. 93-97.

30. Кривошей В. М. Особливості державної політики у сфері національно-патріотичного виховання силами ГО учасників АТО. *Форум прямої демократії*. Матеріали доповідей та тез всеукр. наук.-практ. конференції до Дня місцевого самоврядування (м. Київ, 4 грудня 2018 р.) К.: ТОВ «Видавничий дім «АртЕк», 2019, С. 370-376.

31. Кривошей В. М. Роль держави та громадського сектору в соціальній адаптації переміщених осіб із зони агресії РФ та учасників АТО: зб. матер. круглого столу до Дня захисника України (м. Київ, 17 жовтня 2018 р.) К.: ТОВ «Видавничий дім «АртЕк», 2018. С. 89 – 92.

32. Кропельницька С. О., Солоджук Т. В. Формування системи соціального забезпечення осіб, які постраждали від АТО в Україні. *Фінансові послуги*. Всеукр.наук.-аналіт. журнал. Київ, 2016. № 5 (119). С. 27-31.

33. Мамзенко С. Л. Законодавче забезпечення соціального захисту військовослужбовців. *Теорія та практика державного управління*. 2005. Вип. 3(12). С. 122–125.

34. Марчін Кожіел. Вступне слово директора Офісу зв'язку НАТО в Україні з Міжнародної конференції «Комплексна допомога учасникам бойових дій в Україні у поверненні до мирного життя» (Київ, черв. 2015 р.). URL: <http://dsvv.gov.ua/mizhнародna-konferentsiya-kompleksna-dopomoha->

uchasnykam-bojovyh-dij-v-ukrajini-u-povernenni-do-myrnoho-zhyttya.html (дата звернення: 10.06.2022)

35. Матюрін І. В. Пропозиції щодо вдосконалення механізмів державного регулювання сфери соціального захисту військовослужбовців в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2012. № 8. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2012_8_11

36. Мельничук Л. М. Державне управління соціальним розвитком регіонів: реалії та перспективи: моногр. Луцьк: Терен, 2018. 440 с.

37. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <http://www.president.gov.ua/administration/apu-structure> (дата звернення: 20.09.2022)

38. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. URL: <http://www.kmu.gov.ua> (дата звернення: 20.05.2022).

39. Офіційний сайт Міністерства оборони Ізраїлю URL: www.mod.gov.il (дата звернення: 20.05.2022).

40. Офіційний сайт Міністерства у справах ветеранів України. сайт URL: <https://mva.gov.ua/ua#> (дата звернення: 20.05.2022).

41. Офіційний сайт Міністерства розвитку громад та територій. URL: <http://www.minregion.gov.ua> (дата звернення: 18.05.2022).

42. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України URL: <http://www.mlsp.gov.ua> (дата звернення: 12.06.2022).

43. Офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua> (дата звернення: 16.03.2022).

44. Оцінка існуючих моделей та практик соціальної роботи та соціальних послуг на рівні громади: аналіт. матер. / Мінсоцполітики України. URL: http://www.msp.gov.ua/files/dec/OPM_P4EC_ISPSPProject_Assessment_Report_201711_ukr.pdf (дата звернення: 20.05.2022)

45. Панов М. С. Соціально-психологічна адаптація особистості: дослідження феномену. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2019. № 3(3). С. 255-266.

46. Порядок надання та позбавлення статусу учасника бойових дій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення чи у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України: постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 № 413 (із змінами) / Верховна Рада України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.07.2022)

47. Правовий захист учасників бойових дій та ветеранів війни. сайт URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream> (дата звернення: 20.07.2022)

48. Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їхніх сімей: Закон України від 15.06.2004 № 1763-IV (із змінами) / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1763-15#Text> (дата звернення: 20.07.2022)

49. Про додаткові заходи щодо соціального захисту учасників антитерористичної операції: Указ Президента України від 18.03.2015 №150/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/150/2015#Text> (дата звернення: 20.07.2022)

50. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2004 № 1207-IV (із змінами) / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення: 20.07.2022)

51.Про затвердження Воєнно-медичної доктрини України: постанова Кабінету Міністрів України від 31.10.2018 № 910 (із змінами) / Верховна Рада України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/910-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.07.2022)

52.Про затвердження Державної програми соціальної і професійної адаптації військовослужбовців, що підлягають звільненню, та осіб, звільнених з військової служби, на період до 2011 року: постанова Кабінету Міністрів України від 12.05.2007 № 720 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720-2007-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.07.2022)

53.Про затвердження Порядку проведення психологічної реабілітації постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, членів їх сімей та членів сімей загиблих (померлих) таких осіб: постанова Кабінету Міністрів України від 05.12.2018 № 1021. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.07.2022)

54.Про затвердження Державної цільової програми з медичної, фізичної реабілітації та психосоціальної реадaptaції постраждалих учасників Революції Гідності, учасників АТО та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, на період до 2023 року: постанова Кабінету Міністрів України від 05.12.2018 № 1021. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1021-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.07.2022)

55.Про затвердження плану заходів щодо медичної, психологічної, професійної реабілітації та соціальної адаптації учасників антитерористичної операції: розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.03.2015 № 359-р /

Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/359-2015-%D1%80#Text> (дата звернення: 20.07.2022)

56. Про затвердження Порядку та умов забезпечення соціальної та професійної адаптації осіб, які звільняються або звільнені з військової служби, з числа ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, членів сімей таких осіб, членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України та постраждалих учасників Революції Гідності: постанова Кабінету Міністрів України від 21.06.2017 № 432 (із змінами) / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/432-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.07.2022)

57. Про Єдиний державний реєстр ветеранів війни: постанова Кабінету Міністрів України від 21.06.2017 № 432 (із змінами) / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/700-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.07.2022)

58. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 № 794-IV (із змінами) / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> (дата звернення: 20.07.2022)

59. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV (із змінами) / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text> (дата звернення: 20.07.2022)

60. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 № 964-IV із змінами / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (дата звернення: 20.09.2022).

61. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII (із змінами) / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення: 20.09.2022).

62. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII (із змінами) / Верховна Рада України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (дата звернення 02.09.2022 р.).

63. Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 14.09.2020 №392 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12> (дата звернення 02.09.2022 р.)

64. Про схвалення Концепції Державної цільової програми соціальної і професійної адаптації військовослужбовців, які підлягають звільненню, та осіб, звільнених з військової служби, на період до 2017 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2013 № 1068-р (із змінами) / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-2013-%D1%80#Text> (дата звернення 02.09.2022 р.)

65. Профілактика посттравматичних стресових розладів: психологічні аспекти. Методичний посібник / Упор. : Д. Д. Романовська, О. В. Ілащук. Чернівці : Технодрук, 2014. 133 с.

66. Радченко О. В. Родові ознаки категорії «механізм» в соціальних науках. *Публічне управління: теорія та практика*. Вип. 3(15). 2013. С. 19-25.

67. Реєстр надавачів соціальних послуг / Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/content/reestr-nadavachiv-socialnih-poslug.html> (дата звернення 02.06.2022 р.)

68. Рудніцька Р. М., Сидорчук О. Г., Стельмах О. М. Механізми державного управління: сутність і зміст / За наук. ред. М. Д. Лесечка, А. О. Чемериса. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. 28 с.

69. Соціальна і гуманітарна політика = Social and humanitarian policy : підручник / [В. П. Трощинський та ін.] ; за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського. К. : НАДУ, 2016. 790 с.

70. Соціальний звіт за 2020 рік / Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/20083.html> (дата звернення: 20.05.2022)

71. Соціально-психологічна реабілітація та адаптація військовослужбовців Збройних Сил України: нормативно-правове забезпечення / за заг. ред. Коропатніка І. М. К.: «КНТ», 2022. 224 с.

72. Стандарти НАТО: механізм і темпи впровадження, адаптація до українських реалій / Армія Inform. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/02/12/standarty-nato-mehanizm-i-tempy-vprovadzhennya-adaptacziya-do-ukrayinskyh-realiij/> (дата звернення: 20.05.2022)

73. Трощинський В. П., Кравченко М. В., Петрос О. М., Ярош Н. П. Соціальна і гуманітарна політика в Україні в умовах сучасних викликів. *Державне управління: теорія та практика*. 2016. № 2. С. 32-44.

74. Тюпля Л., Іванова І. Компоненти соціальної адаптації. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-12109.html> (дата звернення: 20.05.2022)

75. Угода між Міністерством соціальної політики України та Міністерством оборони Республіки Болгарія в межах проекту Трастового фонду НАТО у сфері медичної реабілітації в Україні від 9.08.2017 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100_002-17#Text (дата звернення: 20.05.2022)

76. Федорчак О. В. Класифікація механізмів державного управління. *Демократичне врядування*. 2008. № 1. URL: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DeVr/2008-01/O_Fedorchak.pdf (дата звернення: 16.09.2022)

77. Харченко О. І., Мраморнова О. М. Проблеми ветеранів антитерористичної операції на сході України. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. 2017 (т.39). С. 115-124.

78. Elnitsky Ch., Fisher V., Blevins C. Military Service Member and Veteran Reintegration: A Conceptual Analysis, Unified Definition, and Key Domains. *Frontiers in Psychology*. 2017. v8. Retrieved from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5348503/> (дата звернення: 16.09.2022)

79. Green A. Armed group institutions and combatant socialization. *Journal of Peace Research*, 2017, Vol. 54 Issue 5, p. 687-700. DOI: 10.1177/0022343317715300.

80. Grossman G., Manekin D., Miodownik D. The Political Legacies of Combat: Attitudes Toward War and Peace Among Israeli Ex-Combatants. *International Organization*, 2015, Vol. 69 Issue 4, p. 981-1009.

81. Integrated Social Protection Systems. URL: https://www.unicef.org/socialpolicy/files/Presentation_Jennifer_Yablonski_UNICEF__20_Feb_2012.pdf (дата звернення: 17.05.2022).

82. Itzhaky L., Sharon A., Solomon Z. Long-Term Guilt and Hostility Underlying Posttraumatic Stress Symptoms in War Combatants and Ex-Prisoners of War. *Journal of Loss & Trauma*, 2017, Vol. 22 Issue 3, p. 228-239. DOI: 10.1080/15325024.2017.1284491

83. Melnychuk, L., Gorinov, P.& Hohol, T. Implementation of innovations in the public administration system for the social sphere: reform of the deinstitutionalization process in Ukraine. *Public Policy and Accounting*. 2021. 2(4). С. 9-16.

84. Oppenheim B., Söderström J. Citizens by Design? Explaining Ex-Combatant Satisfaction with Reintegration Programming. *Journal of Development Studies*, 2018, Vol. 54 Issue 1, p. 133-152. DOI: 10.1080/00220388.2017.1288225

85. Phayal A., Prabin K., Clayton L. Thyne. What Makes an Ex-Combatant Happy? A Micro-Analysis of Disarmament, Demobilization and Reintegration in South Sudan. *International Studies Quarterly*. 2015, Vol. 59. Issue 4, p. 654-668.

86. The official site Joint training and evaluation center. URL: <https://jtcc.mod.gov.ge/> (дата звернення: 17.05.2022)

87. The official site of Ministerstvo hrvatskih branitelja Republika Hrvatska. URL: <https://branitelji.gov.hr/oministarstvu/9> (дата звернення: 15.09.2022)

88. The official site of the U.S. Department of Veterans Affairs. URL:
<https://www.va.gov/> (дата звернення: 17.05.2022)

ДОДАТКИ

Додаток А. Національні системи державної підтримки учасників
бойових дій

Програми підтримки учасників бойових дій громадських організацій та
об'єднань громадян

<i>Назва програми</i>
Безкоштовна дельфінотерапія для українських військових
«Іпотерапія. Досвід роду»
Проект W
«Яскрава година»
«Сильні духом»
«Повернення до життя»
«Піля учасників АТО»